

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

"Det handlar om att våga se!"

Skolkuratorns arbete med barn i familjer där det förekommer
överkonsumtion av alkohol och/eller andra droger.

SQ1562, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 15 hp
Scientific Work in Social Work, 15 higher education credits
Grundnivå

12-04-23

Författare: Catrin Lundkrantz och Lisa Olsson
Handledare: Torbjörn Forkby

Abstract

Titel: "Det handlar om att våga se!": Skolkuratorns arbete med barn i familjer där det förekommer överkonsumtion av alkohol och/eller andra droger.

Författare: Catrin Lundkrantz och Lisa Olsson

Nyckelord: skolkurator, riskbruk, missbruk, överkonsumtion, prevention

Studiens syfte är att beskriva och analysera hur skolkuratoren arbetar för att uppmärksamma, upptäcka och stödja barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Frågeställningarna är följande:

- Hur arbetar skolkuratoren för att upptäcka barn som lever i familjer där någon vuxen överkonsumerar alkohol och/eller andra droger och hur går kuratorn tillväga då sådana misstankar finns?
- Hur arbetar skolkuratoren då det finns bekräftat att ett barn lever i en familj där någon vuxen överkonsumerar alkohol och/eller andra droger?
- Hur kan skolkuratorns kontakt med barnet se ut och hur hanterar kuratorn dilemmat mellan att ha barnets förtroende och att samverka med andra aktörer?

Resultatet är baserat på kvalitativa intervjuer med fem skolkuratorer och visar att det är svårt att identifiera barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar eftersom det inte finns några specifika och lättidentifierade tecken som man kan känna igen hos barnen.

Överkonsumtion i hemmet är ofta något som inte syns, och när det syns kan det ta sig uttryck hos barnen på många olika sätt. Barn är också lojala mot sina föräldrar och vill eller vågar inte avslöja en familjehemlighet. I skolkuratorns arbete med målgruppen är det viktigt att skapa relation och förtroende till både barn och föräldrar. I samtal med barnen jobbar skolkuratorerna för att avlasta barnet och hjälpa det att hitta strategier för att hantera sin situation. Av studien framkom också att samverkan med lärare och socialtjänst är en viktig del i kuratorns arbete med målgruppen.

I diskussionskapitlet resonerar vi kring att skolan behöver en tydligare och mer övergripande plan för sitt förebyggande arbete för att på ett framgångsrikt sätt uppmärksamma, upptäcka och stödja de barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar. Vi lyfter också fram att det är lätt att fastna i stereotypa bilder av hur en familj där det förekommer överkonsumtion ser ut. För att undvika detta behöver skolkuratorer få tillfälle att jobba med egna attityder och föreställningar kring alkohol, droger och överkonsumtion. Det behöver också finnas kunskap om vilka konsekvenser alkohol och andra droger kan ha för barn och föräldraskap. Vi tar också upp att det i kontakten mellan skolkurator och barn sker en dubbel riskbedömning där skolkuratoren gör en riskbedömning av barnets situation och barnet gör en bedömning av vad det innebär att anförtro sig till skolkuratoren.

Förord

Ämnet för vår uppsats är skolkuratorns arbete med barn som lever i familjer där det förekommer överkonsumtion av alkohol och/eller andra droger. Arbetet med C-uppsatsen har inneburit intensivt och stundtals tufft arbete, men har också varit en mycket kreativ och inspirerande period.

Naturligtvis hade vi inte klarat oss utan hjälp. Vi vill rikta ett varmt tack till vår handledare Torbjörn Forkby. Ett stort tack också till deltagande informanter i studien för att ni delade med er av er tid och kunskap. Tack även till familj och vänner för stöd och uppmuntran.

Denna oerhörda lättnad
Efter att jag skrämd
Men öppenhjärtligt
Talat om mamma med någon,
Talat om hemligheten
Sedan min förtrogne
berättat sin
Så många hemliga mammor och pappor det finns
Som super bort sina barn

Ur *Bli min mamma igen* av Åsa Jinder (1991)

Göteborg 23 april 2012

Catrin Lundkrantz och Lisa Olsson

Innehållsförteckning

ABSTRACT	1
FÖRORD.....	2
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	3
1 INLEDNING	5
1.1 FÖRFÖRSTÅELSE.....	6
1.2 ARBETSFÖRDELNING	6
2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	7
FRÅGESTÄLLNINGAR:	7
3 BEGREPPSFÖRKLARINGAR.....	8
3.1 RISKBRUK	8
3.2 MISSBRUK	8
3.3 BEROENDE.....	8
3.4 ÖVERKONSUMTION	8
3.5 "VUXNA I HEMMET"	9
3.6 ANMÄLNINGSSKYLDIGHET.....	9
4 STUDIENS OMRÅDE.....	10
4.1 SKOLKURATORN.....	10
4.2 FAMILJER DÄR DET FÖREKOMMER ÖVERKONSUMTION	10
Även riskbruk påverkar barnen	11
5 TIDIGARE FORSKNING	12
5.1 MÅLGRUPP	12
5.2 STÖDFORMER.....	13
Vilket stöd ger skolan?	13
Att våga tala om hemligheten.....	13
Tecken som skolan bör uppmärksamma.....	14
Att lyssna och bekräfta.....	14
Att utnyttja och höja kompetensen i skolan.....	15
6 TEORETISK REFERENS RAM	16
6.1 PREVENTION	16
6.2 RISK OCH SKYDDSAKTÖRER	17
Skolan som risk- och skyddsfaktor.....	17
6.3 SYSTEMTEORI	18
6.4 ROLLTEORI	18
7 METOD.....	21
7.1 KVALITATIV INTERVJU.....	21
7.2 URVAL	21
7.3 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	22
7.4 METOD FÖR ANALYS.....	23
7.5 LITTERATURSÖKNING	23

7.6	RELIABILITET, VALIDITET OCH GENERALISERBARHET	23
7.7	FORSKNINGSETISKA FRÅGOR	24
7.8	METODKRITIK.....	25
	<i>Intervjuerna</i>	25
	<i>Om begreppet överkonsumtion</i>	25
8	RESULTAT OCH ANALYS	26
8.1	UNIVERSELL PREVENTION	26
	<i>Att "fälsa" och synas i korridoren</i>	26
	<i>Att identifiera barnen i skolan</i>	26
	<i>Skolan som skyddsfaktor</i>	28
8.2	SELEKTIV PREVENTION.....	28
	<i>Tecken och symptom hos barn</i>	28
	<i>Föräldrars tecken på överkonsumtion</i>	30
	<i>Att avslöja en familjehemlighet</i>	31
	<i>Lärarna är viktiga!</i>	32
8.3	INDIKERAD PREVENTION	33
	<i>Kontakten med barnet</i>	33
	<i>En allians med föräldrarna</i>	34
	<i>Att anmäla till socialtjänsten</i>	36
	<i>Att prata med barnet om socialtjänstanmälan</i>	37
	<i>Behålla alliansen med föräldrar i samband med anmälan till socialtjänsten</i>	38
	<i>Att hänvisa vidare</i>	39
8.4	HUVUDRESULTAT	40
9	SLUTDISKUSSION	41
	<i>Bilden av missbruksfamiljen</i>	41
	<i>Upptäcka, och sen då?</i>	41
	<i>Lärarnas betydelse</i>	42
	<i>Insatser för barn som har en vuxen med riskbruk</i>	42
	<i>Allians med föräldrar, alltid en fördel?</i>	43
	<i>Vart finns clownerna?</i>	43
	<i>Rastvaktandet som metod</i>	43
	<i>Att våga berätta</i>	44
	<i>En dubbel riskbedömning</i>	44
	<i>"Det handlar om att våga se"</i>	44
9.1	VIDARE FORSKNING	45
9.2	SAMMANFATTNING AV DISKUSSION.....	45
10	REFERENSLISTA	46
	BILAGA 1 - INTERVJUGUIDE	48
	BILAGA 2 – INFORMERANDE SAMTYCKE	49

1 Inledning

Tänk dig att du varje dag när du går hem från skolan har en klump i magen. Att du oroar dig för hur det är hemma även när du är i skolan; i skolbänken, på rasten, i matsalen. Tänk dig att någon vuxen på skolan märker din oro och vill att du ska berätta, men att du absolut inte kan, eftersom du tror att allt kan bli ännu värre då. Eller tänk dig att det tvärtom, aldrig är någon som frågar dig hur du mår. Du kommer försent till skolan för att ingen har kommit ihåg att väcka dig på morgonen. Du kan aldrig ta med någon kompis hem efter skolan. Ändå är det aldrig någon som frågar eller undrar hur du har det.

Tjugo procent av alla barn i Sverige, det vill säga vart femte barn, lever i en familj där någon vuxen har ett riskabelt bruk av alkohol och/eller andra droger (Statens folkhälsoinstitut, 2008). De senaste åren har flera kändisar trätt fram och skrivit böcker om hur det var att växa upp med en förälder med ett missbruk. Böckerna lämnar ofta läsaren med frågor som; Hur är det möjligt att ingen såg något? Eller: Varför gjorde de som såg ingenting? Hösten 2010 gjorde Svinalängorna succé på svenska biografer och filmfestivaler i Europa. Filmen bygger på en bok av Susanna Alakoski och handlar om Leena som växer upp med föräldrar som är periodare. Hennes liv kastas mellan perioder av skenbar ordning och fullständigt kaos. I böckerna och filmen skildras ofta barnens känslor av ensamhet och skam. Att växa upp med en vuxen i hemmet som överkonsumerar tenderar ofta att präglas av en oförutsägbar tillvaro. Det är inte ovanligt att familjen har en hög stressnivå och inte sällan förekommer olika former av omsorgssvikt (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Barn som lever i missbruksmiljö kallas ibland ”de glömda barnen”, och det ligger mycket i det (Bengtsson & Gavelin, 2004). Att det är svårt att upptäcka dessa barn är emellertid inte så konstigt. Alkohol är en legal och accepterad drog i Sverige och de senaste årtiondena har vin- och ölkonsumtionen kommit att spela en allt större roll i det svenska dryckesmönstret (Folkhälsoinstitutet, 2005). Det är inte det minsta konstigt att ett barn har en förälder som dricker vin ibland. När drickandet blir destruktivt blir det däremot direkt ett tabu ämne. Risk- och missbruk är sällan något vi pratar om och i familjerna där överkonsumtion förekommer kämpar man för att låta det förbli en välbevarad hemlighet (Christensen, 1993).

Behovet av stöd till barnen som lever med en vuxen som överkonsumerar alkohol eller andra droger är stort (Bengtsson & Gavelin, 2004). Bara en bråkdel av familjerna där det förekommer överkonsumtion är kända hos socialtjänsten, vilket gör att andra typer av insatser är viktiga. I princip alla barn i Sverige går i skolan vilket gör den till en unik arena i det avseendet (Elgán och Leifman, 2010). Att skolan har en avgörande betydelse för barns psykiska hälsa framgår också tydligt av forskning (Socialstyrelsen, 2010). Att ha någon vuxen att kunna berätta för kan vara en lättnad för många barn som bär på en stor hemlighet (Christensen, 1993). I många fall kan skolkuratoren fungera som en sådan vuxen då denne finns som skolans psykosociala expert, ofta med ett nära samarbete med socialtjänsten och andra samhällsresurser (Backlund, 2007). Hur ser det ut i skolan och vad gör skolkuratoren för att identifiera och stötta de barn som har en vuxen hemma som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger?

Det är om detta som den här rapporten handlar.

1.1 Förförståelse

Idén till denna uppsats uppkom efter att vi fullgjort vår praktiktermin, en av oss på en öppenvård för personer med alkohol- och drogproblem och den andra på en enhet för familjestödsinsatser. Vi har båda stort intresse för barn- och familjearbete och särskilt hur familjemedlemmar påverkar varandra. Att vi valde att skriva om barn till föräldrar som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger beror till viss del på att det väckts många frågor under våra praktikperioder och vi ville därför utforska området vidare. Till störst del beror det ändå på att vi båda blev så fångade när vi tittade på den litteratur och statistik som finns publicerad inom ämnet. På grund av detta var vår förförståelse att det är oerhört vanligt att barn lever i en familj där någon överkonsumerar. Det är även vanligt att de här barnen inte vill eller vågar berätta om detta för någon och därför uppmärksammas de sällan av någon vuxen utifrån. Eftersom skolkurator är ett yrke vi båda finner spännande och då skolan har en så viktig plats i barns liv blev det arenan vi valde att undersöka utifrån.

1.2 Arbetsfördelning

Under arbetet med uppsatsen har vi i stort sett suttit tillsammans hela tiden, vilket har inneburit att vi konsulterat varandra under hela arbetet. Vid skrivandet har vi huvudsakligen delat upp texterna för att underlätta rent tidsmässigt. Vid intervjuerna har vi turats om att leda samtalet och att vara den som suttit jämte och hjälpt till genom att ställa följdfrågor. Vi har hela tiden haft pågående diskussioner kring de frågor och svårigheter som kommit upp under arbetsprocessen, samt varit noga med att fatta alla avgörande beslut gemensamt.

2 Syfte och frågeställningar

Syftet är att beskriva och analysera hur skolkuratoren arbetar för att uppmärksamma, upptäcka och stödja barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger.

Frågeställningar:

- Hur arbetar skolkuratoren för att upptäcka barn som lever i familjer där någon vuxen överkonsumerar alkohol och/eller andra droger och hur går kuratorn tillväga då sådana misstankar finns?
- Hur arbetar skolkuratoren då det finns bekräftat att ett barn lever i en familj där någon vuxen har en överkonsumtion av alkohol och/eller andra droger?
- Hur kan skolkuratorns kontakt med barnet se ut och hur hanterar kuratorn dilemmat mellan att ha barnets förtroende och att samverka med andra aktörer?

3 Begreppsförklaringar

3.1 Riskbruk

Med riskbruk menas en alkoholkonsumtion som ökar risken för skador. Någon vetenskapligt fastlagd definition av riskfylld alkohol- eller narkotikakonsumtion finns dock inte (Statens beredning för medicinsk utvärdering, 2001). Statens folkhälsoinstitut (FHI) (2005) definierar riskbruk som en alkoholkonsumtion som överstiger 14 standardglas per vecka för män och nio standardglas per vecka för kvinnor, där ett glas innehåller 12 gram alkohol. Allt berusningsdrickande, det vill säga konsumtion av fem eller flera standardglas vid samma tillfälle för män och fyra standardglas för kvinnor, definieras också som riskbruk (FHI, 2005). Riskbruk av alkohol kan även gälla vid lägre alkoholkonsumtion, exempelvis under graviditet, i många situationer i arbetslivet eller i trafiken etcetera (www.fhi.se).

3.2 Missbruk

Definitionen av missbruk kan variera. Både officiellt och privat används olika definitioner beroende på sammanhang och syfte. Personer som dricker alkohol är ofta intresserade av att veta var gränsen för missbruk går, med anledningen att undvika att hamna där själva. Därför väljer man antagligen ofta en anpassad version för att lyckas med detta (Christensen, 1993).

Enligt *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder (DSM-IV)* räcker det att ett av följande fyra kriterier uppfylls för att missbruk ska föreligga (American Psychiatric Association, APA, 2000):

- Upprepad användning av alkohol eller narkotika som leder till misslyckande att fullfölja sina skyldigheter på arbetet, i skolan eller i hemmet.
- Upprepad användning av alkohol eller narkotika i riskfyllda situationer, exempelvis vid bilkörning eller i arbetslivet.
- Upprepade kontakter med rättsväsendet som en följd av missbruket.
- Fortsatt användning trots återkommande problem (APA, 2000).

3.3 Beroende

Beroende innebär att alkohol eller narkotika har fått en mycket större betydelse i individens liv än tidigare och lett till framstående funktionshinder eller lidande. Enligt *DSM-IV* ska tre av följande sju kriterier vara uppfyllda för att ett beroende kan anses föreligga:

- Behov av allt större dos för att uppnå ruseffekt.
- Abstinensbesvär när bruket upphör.
- Intag av större mängd eller intag under längre tid än vad som avsågs.
- Varaktig önskan, eller misslyckade försök, att minska intaget.
- Betydande del av livet ägnas åt att skaffa, konsumera och hämta sig från bruket av alkohol eller narkotika.
- Viktiga sociala, yrkesmässiga eller fritidsmässiga aktiviteter försummas.
- Fortsatt användning trots kroppsliga eller psykiska skador (APA, 2000).

3.4 Överkonsumtion

För att täcka in samtliga tre begrepp; riskbruk, missbruk och beroende kommer vi genomgående att använda oss av begreppet ”överkonsumtion” i uppsatsen. Med begreppet överkonsumtion avser vi såväl konsumtion av alkohol som av andra droger. Orsaken till att använda överkonsumtion som begrepp är antagandet att skolkuratorn inte kan förväntas ha kunskap om hur allvarligt ett drog- eller alkoholbruk är hos en förälder, utan mer om det finns eller verkar finnas ett problematiskt förhållande till sådana substanser. Från barnets synvinkel

blir emellertid föräldrarna ofta lika frånvarande och oberäknliga oavsett drog (Christensen, 1993).

Vi vill dock uppmärksamma läsaren på att en del av den forskning och litteratur som vi presenterar i uppsatsen handlar om effekterna av just missbruk och beroende, och inte alltid uttalat om effekterna av riskbruk.

3.5 "Vuxna i hemmet"

I uppsatsen har vi valt att definiera de som överkonsumerar i barnets närvaro som "vuxna i hemmet". Anledningen är att vi vill ge en så bred bild som möjligt och inte utesluta exempelvis äldre syskon, styvmammor eller morfäder i vårt resultat. Vi har resonerat utifrån att barns vårdnadshavare inte behöver vara deras föräldrar och att det finns många olika familjekonstellationer i dagens samhälle.

3.6 Anmälningsskyldighet

Det samhälleliga huvudansvaret för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden ligger på socialtjänsten. Yrkesverksamma i en myndighet vars verksamhet berör barn har skyldighet att anmäla till socialtjänsten om något inträffar som kan innebära att socialtjänsten behöver ingripa för att tillförsäkra ett barns skydd. De som har denna anmälningsskyldighet har också en uppgiftsskyldighet, det vill säga skyldighet att lämna uppgifter som kan vara av betydelse i en socialtjänstutredning (Socialstyrelsen, 2009).

Skolan och socialtjänsten är två av de myndigheter som enligt lag måste samverka i frågor om barn som far illa eller riskerar att fara illa. Detta för att barnen ska upptäckas i ett tidigt skede och få det stöd och den hjälp de behöver (Socialstyrelsen, 2009).

4 Studiens område

4.1 Skolkuratoren

Skolkuratoren är i regel socionom eller har annan likvärdig utbildning och fungerar som skolans sociala och psykosociala expert (Sveriges skolkuratorers förening, 2011). Ramarna för skolkuratorns arbete anges i skolans nationella styrdokument, det vill säga skollagen samt läroplaner och förordningar för respektive skolform (Akademikerförbundet SSR, 2011). Det arbete som kuratorn utför nämns dock inte specifikt i skollagen eller läroplaner (Backlund, 2007). Målet med skolkuratorns arbete delas istället med all skolans personal och innebär att man ska jobba för ”att alla elever når kunskapsmålen och utvecklas socialt och emotionellt i en miljö som främjar lärande” (Akademikerförbundet SSR, 2011, s.4). I och med detta är kuratorns arbete betydligt mindre reglerat än exempelvis skolsköterskans. Vilken roll skolkuratoren har i skolan är också i princip utforskat i Sverige (Backlund, 2007).

Samtal är den i särklass vanligaste arbetsmetoden för skolkuratorer. Det kan handla om samtal med barn och föräldrar, men också om konsultation till lärare och annan skolpersonal. Skolkuratoren kan också fungera som ”spindeln i nätet”, som en länk mellan eleven, föräldrar, lärare, socialtjänst och andra myndigheter (Backlund, 2007). I Akademikerförbundet SSR:s ”Policy för skolkuratorer: Kvalitetssäkring av skolkurators elevhälsoarbete” (2011) står att ett mål för skolkuratorns arbete ska vara att ”uppmärksamma elever som far illa, elever i socialt utsatta sammanhang och elever som visar tecken på psykisk ohälsa”(s. 4).

4.2 Familjer där det förekommer överkonsumtion

Det saknas svenska studier av hur många barn som lever i familjer där en förälder är beroende av alkohol eller narkotika. Den information som närmast kan användas är uppgifter från den nationella folkhälsoenkäten ”Hälsa på lika villkor”. Den visar att omkring 20 procent, alltså vart femte barn, lever i hushåll där någon vuxen har ett *riskbruk*. Allvariga alkoholproblem är ovanligare. Omkring 1,2 procent av alla barn i Sverige har en vårdnadshavare som vårdats i slutenvård med en alkohol- och/eller narkotikadiagnos. I befolkningen i stort är allvariga problem med alkohol betydligt vanligare än allvariga narkotikaproblem och detta gäller även för föräldrar (FHI, 2008).

I allmänhet styrs man ofta av föreställningar om att familjer med missbruksproblematik är familjer där det förekommer flera andra problem, så kallade multiproblemfamiljer. Sanningen är att bara en bråkdel av samtliga familjer med denna problematik ser ut så (Christensen, 1993). Familjer där det förekommer missbruk är givetvis olika sinsemellan, men vissa saker är ändå gemensamma för många av dem (Pousette, 2011). Ett väsentligt kännetecken är familjemedlemmarnas ansträngningar att försöka dölja missbruket (Christensen, 1993). För barn i sådana familjer blir en följd av att inte berätta för någon ofta känslor av ensamhet och en tro om att ingen annan har det likadant. Ensamheten följs ofta av skamkänslor över hur man har det hemma (Bengtsson & Gavelin, 2004). Alla barn som lever i en familj där någon missbrukar påverkas på något sätt av de negativa konsekvenser som följer med ett missbruk. Hur det påverkar varje enskilt barn varierar och det är barnets egen uppfattning som är det väsentliga. Barnens uppväxtvillkor präglas ofta av oförutsägbarhet, omsorgssvikt och hög stressnivå. Den höga stressen hänger vanligen ihop med den ändrade rollfördelningen i hemmet där barnet tar ett större ansvar, samt konflikter och ovisshet. Oavsett om det är en eller flera i en familj som missbrukar hamnar missbruket i fokus, vilket ofta medför att barn inte blir sett och får den bekräftelse de behöver för att utveckla en god självkänsla (Hindberg, 1999).

Även riskbruk påverkar barnen

Vad konsekvenserna av överkonsumtion i en familj kan innebära varierar eftersom det innefattar olika svårighetsgrader, från riskbruk av alkohol till tungt narkotikamissbruk. Enligt folkhälsoinstitutet påverkas barn även av den minst allvarliga formen; riskbruk av alkohol. Det står vidare att det finns ett betydande samband mellan hög alkoholkonsumtion hos en eller båda föräldrarna och ökad risk för problembeteende eller andra psykiska hälsoproblem hos barnen. Då föräldrar ofta är de viktigaste förebilderna i ett barns liv, påverkar deras förhållningssätt till alkohol och droger också i sin tur barnens syn på detta (FHI, 2008).

5 Tidigare forskning

Vi har valt att titta närmare på och presentera fyra studier som vi funnit intressanta för vårt undersökningsområde och som förhoppningsvis kan vara behjälpliga till att sätta vår studie i ett större sammanhang:

- En studie kring svenska grundskolors arbete med barn som har en förälder med missbruk. Studien bygger på en webbenkätstudie och är gjord av Tobias Elgán och Håkan Leifman (2010). Studien har givits ut av STAD (Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem).
- Agneta Tinnfålt's avhandling "Adolescents' perspectives – on mental health, being at risk, and promoting initiatives" från 2008 kring ungdomars syn på psykisk hälsa (med en delstudie om ungdomar som har en förälder med missbruk).
- Ett vägledande material om aktiva, stödjande metoder som syftar till barn och unga som lever i familjer där någon har missbruks- eller beroendeproblematik. Vägledningen riktar sig till yrkesverksamma som arbetar med målgruppen. Materialet är utgivet av Socialstyrelsen år 2009 och gjordes på uppdrag av regeringen av Socialstyrelsen och Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete (IMS).
- En amerikans artikel från 2005 kring skolkurators arbete med barn som lever i familjer där det förekommer missbruk. Artikeln publicerades i tidskriften Professional School Counseling journal som är en peer-reviewed tidskrift som publicerar högkvalitativa artiklar om teori, forskning och praxis för skolkuratorsyrket (www.schoolcounselor.org). Alkoholmissbruk är ett utbrett problem i USA och de siffror som nämns i artikeln är jämförbara med de svenska siffror som vi använder oss av i vår studie (cirka vart femte barn lever med en förälder med risk- eller missbruk).

5.1 Målgrupp

Det finns en del forskning kring sambandet mellan föräldrars överkonsumtion av alkohol och/eller droger och dess konsekvenser för barn. Det är dock svårt att säga i hur stor grad ett enskilt barn påverkas av att leva med en överkonsumerande förälder eftersom det också finns många andra faktorer i barnets omgivning som spelar in (Socialstyrelsen, 2009).

Statistiskt sett finns det mellan tre och sex elever per klass som lever i en familj där det förekommer överkonsumtion. Barnen känner ofta en stark lojalitet gentemot sina föräldrar och berättar därför sällan för någon om hemsituationen (Elgán & Leifman, 2010). Lambie och Sias (2005) betonar att alkoholmissbruk är en familjesjukdom, vilket innebär att missbruk hos någon av föräldrarna berör hela familjen och i allra högsta grad barnen. Vårdnadshavares alkoholmissbruk kan medföra allvarliga känslomässiga, fysiska, sociala och psykiska konsekvenser för barnen. Vidare presenterar de hur man kan se på alkoholmissbruk i en familj ur ett systemteoretiskt perspektiv. Det är vanligt att familjerna utvecklar speciella regler, normer och mönster. "Familjehemligheten" är en sådan regel som innebär att missbruket inte är något som diskuteras öppet, varken i eller utanför familjen. För att kunna upprätthålla familjehemligheten tenderar missbruksfamiljer att vara slutna system med starka gränser. Det blir viktigt att inte låta andra system, till exempel skolan eller andra familjer ingripa eller påverka familjesystemet (Lambie & Sias, 2005).

Många barn som växer upp i familjer med missbruk känner skam och utvecklar en tro att de är dåliga och värdelösa, ofta som en följd av att inte bli bekräftade. För att kunna hantera sådana negativa känslor tenderar de att utveckla roller som överlevnadsstrategi och känslomässigt försvar. Lambie och Sias (2005) poängterar dock att dessa roller ofta är grova generaliseringar. Författarna lyfter fram följande roller: familjehjälten (chief enabler/family manager), familjehjälten, familjens syndabock, förlorade barn och familjens maskot.

5.2 Stödformer

Vilket stöd ger skolan?

Nio av tio kommuner i Sverige erbjuder någon form av stödgruppsverksamhet för målgruppen, men det är endast ett fåtal (ca 1,5 procent) som når av det stödet. Den huvudsakliga orsaken till detta är att de här barnen är svåra att identifiera och upptäcka (Elgán & Leifman, 2010).

Både Lambie och Sias (2005) och Elgán och Leifman (2010) betonar att eftersom i princip alla barn går i skolan så borde skolan utgöra en primär arena för att identifiera och synliggöra dessa barn. Med detta som utgångspunkt gjorde Elgán och Leifman under hösten 2009 en webenkätstudie till 443 slumpmässigt utvalda högstadieskolor i Sverige. Studien handlade om vilka faktorer som bidrar till att skolor är bättre eller sämre på att identifiera dessa elever samt vilka åtgärder de vidtar. 33 procent rapporterade att det finns en skriftlig policy eller handlingsplan på skolan. Många uttryckte dock att de saknade klara riktlinjer för hur man ska agera i frågor rörande detta problem samt att man har dålig kunskap om vilka resurser som finns för barn i den här situationen. Nästan 75 procent svarade att man någon gång har identifierat en eller flera elever med missbruk i hemmet, och hälften hade gjort så antingen innevarande eller föregående skolår. Resultatet visar också att på stora skolor (jämfört med små), kommunala skolor (jämfört med friskolor) och grundskolor (jämfört med gymnasiet) är sannolikheten större att de här barnen identifieras. Enligt enkätsvaren vidtar skolorna ett flertal åtgärder när det väl upptäckts att ett barn lever i en familj där det förekommer missbruk. Många svarade att eleven får träffa en kurator eller skolsköterska, nästan 70 procent svarade att en kontakt eller anmälan gjordes till socialtjänsten och i många fall hänvisades eleven till en stödgrupp. Utifrån studiens resultat dras slutsatsen att för att öka sannolikheten för att identifiera barn i riskzonen bör inte bara en handlingsplan eller policy finnas, utan också en ansvarig skolpersonal som bör vidareutbildas (Elgán & Leifman, 2010).

Att våga tala om hemligheten

Lambie och Sias (2005) menar att det är viktigt att prata om missbruksproblematik med eleverna i skolan för att normalisera och underlätta för barnen att våga berätta om sin hemsituation. De understryker att skolkuratoren måste vara en synlig person. Eleverna måste veta vem skolkuratoren är och hur denne nås.

I en delstudie i Agneta Tinnfälts (2008) avhandling intervjuas ungdomar, som har föräldrar som missbrukar, om deras tankar kring hur det kan gå till när man berättar om sin familjehemlighet för någon utomstående. Att berätta en sådan hemlighet visade sig vara en process som ofta följer ett antal steg: 1. Visa inåt- eller utagerande beteende 2. Berätta om sitt problem i exempelvis en dagbok 3. Berätta för någon okänd person 4. Berätta för syskon eller kompis 5. Ha indirekt kontakt med någon vuxen (exempelvis skriva en uppsats i ämnet) 6. Berätta för någon vuxen direkt, och slutligen 7. Be om hjälp. Av detta drogs slutsatsen att ungdomarna gör en riskbedömning om de kan lita på någon vuxen person och om de vågar berätta för denne om sin familjehemlighet. Kompisar visade sig också vara ett viktigt stöd för

ungdomar i denna process. Genom att vara någon att anförtro sig åt och genom att berätta för någon vuxen om tillståndet blir för allvarigt kan kompisar ofta fungera som ett viktigt stöd.

Tecken som skolan bör uppmärksamma

I det vägledande material som Socialstyrelsen gav ut 2009 för yrkesverksamma som arbetar med barn och unga som lever i familjer där det förekommer missbruks- och beroendeproblematik betonas att det är viktigt att tidigt upptäcka barn som lever med en missbrukande förälder. De understryker dock att det kan vara svårt eftersom det inte finns några specifika och lättidentifierade tecken hos barnen. Barns reaktioner på missbruk kan se olika ut och förändras ofta över tid. Beteende och tecken som uppvisas kan vara utagerande beteende eller tvärtom; högpresterande och utåt sett väldigt välfungerande. Det är viktigt att professionella som möter barn har kunskap om detta samt om vilka konsekvenser missbruk kan innebära för föräldraskapet och barnen. I familjer där någon har missbruksproblematik kan det också finnas andra problem, vilka kanske ofta uppmärksammas före missbruket. Barns beteende kan också lätt missförstås som tecken på något annat (Socialstyrelsen, 2009).

Lambie och Sias (2005) har i sin artikel tagit upp tecken/signaler som de menar att skolkuratorerna bör vara särskilt uppmärksamma på:

- Frånvaro: Oregelbunden skolnärvaro, sena ankomster etcetera.
- ”Ovårdad” yttre: Ovårdad klädsel och andra tecken på försummelse.
- Ojämna studieresultat: Skolprestationer som varierar från dag till dag och mellan dagar och perioder. En del barn blir exempelvis oroliga mot dagens slut när det närmar sig hemgång.
- Problem att kontrollera humör och beteende.
- Svårt att nå föräldrarna: Föräldrarna missar föräldramöten, är ointresserade för barnets skolprestationer etcetera.
- Fysiska symptom: Barnen kan uppvisa psykosomatiska symptom så som magont, huvudvärk, nedstämdhet etcetera.

Att lyssna och bekräfta

Lambie och Sias (2005) lyfter fram vad de funnit vara av betydelse när skolkuratoren arbetar med barn som har en förälder med missbruk, individuellt eller i grupp. De menar att det är viktigt att kuratorn kommunicerar förståelse, acceptans, empati och medkänsla. Träffarna med skolkuratoren bör vara ett forum där barnet kan bearbeta sina känslor och tankar. Eftersom barnen ofta känner skam och skuld är det viktigt att förmedla till barnen att de inte är ensamma om sitt problem och att de inte är ansvariga för föräldrarnas missbruk. Skolkuratoren har också en unik möjlighet att fungera som länk mellan olika aktörer, till exempel familj, barn, skola och socialtjänst (Lambie & Sias, 2005).

I Tinnfälts (2008) studie intervjuades ungdomarna också kring hur de önskade att samtal med skolsköterskan skulle vara samt vad som var viktigt för dem i det samtalet. Resultaten visade att det som var av störst vikt var förtroende, lyhördhet, tillgänglighet, kontinuitet, äkthet och respekt. Författaren betonar att relationen till vuxna har en viktig betydelse för ungdomars psykiska hälsa. Ungdomarna tyckte att det var viktigt att det som de berättade för skolsköterskan inte vidarebefordrades till någon annan person. Detta kan förstås vara svårt att efterleva då yrkesverksamma i skolan har en anmälningsskyldighet att rätta sig efter. Om det blev aktuellt med en anmälan till socialtjänsten uttryckte ungdomarna att det var viktigt att de fick information och att de fick vara delaktiga (Tinnfält, 2008).

Att utnyttja och höja kompetensen i skolan

Enligt Lambie och Sias (2005) artikel känner 95 procent av skolkuratorerna (i deras amerikanska studie) att de har för lite kunskap om barn som lever i familjer med missbruk. Artikelförfattarna menar att denna brist måste åtgärdas. En åtgärd som nämns är att skolkuratorer bör få tillfälle att jobba med sina egna inställningar, fördomar och attityder kring alkohol- och drogmissbruk för att kunna arbeta med barnen på ett så bra sätt som möjligt. Vidare föreslår författarna att skolkuratorerna skulle kunna utbilda annan skolpersonal i frågor om alkohol- och drogmissbruk, hur missbruk påverkar familjen och om hur barnen kan identifieras i skolan. Om en skolpersonal har misstankar om att en elev har en förälder med missbruk måste det vara enkelt och tryggt att vända sig till skolkuratoren för konsultation. Det är viktigt att skolans personal samarbetar och utnyttjar varandras kompetens (Lambie & Sias, 2005). Socialstyrelsens vägledande material understryker att elevhälsan på skolan har en viktig roll i att se samband mellan barns uppvisade problem och missbruk i hemmet. De betonar att barn som växer upp under svåra hemförhållanden har bättre möjligheter att hantera svårigheter om de har en utomstående vuxen som ger dem stöd och bekräftelse (Socialstyrelsen, 2009).

6 Teoretisk referensram

Vi har valt fyra teoretiska perspektiv för att förstå och förmedla vår empiri:

- Prevention
- Risk och skyddsfaktorer
- Systemteori
- Rollteori

Anledningen till att vi valt dessa fyra teorier är att de kompletterar varandra då de både erbjuder en helhetsinriktad bild samt även går in djupare på individnivå.

Prevention kommer främst att användas övergripande för att ge en tydlig struktur och klargöra skolkuratorns arbete som bedrivs på flera olika nivåer. Risk- och skyddsfaktorerna menar vi är behjälpliga för att förstå prevention, då dessa teorier är nära sammankopplade med varandra. Rollteorin kan också säga något om hur skolkuratorer kan tänka och arbeta kring ett barn som lever i en familj där det förekommer överkonsumtion.

Systemteorin kan ge en förklarande helhetsbild av en familjs tillstånd och hur familjemedlemmarna påverkar och påverkas av varandra. Med detta i åtanke finner vi det intressant att använda oss av teorin för att förstå hur samtliga familjemedlemmar påverkas i en familj där det förekommer överkonsumtion. Systemteorin kan förhoppningsvis också hjälpa till att förstå varför det kan vara svårt för utomstående att få insyn i familjer där det förekommer överkonsumtion.

6.1 Prevention

Enligt Ungdomsstyrelsen (2010) är avsikten med preventivt arbete, lite förenklat, att förhindra att något värre uppstår. Många av de insatser som riktar sig till barn och unga handlar om att stärka den enskildes resurser och inte i första hand om att undvika risker. Detta i enlighet med att svårigheter inte hanteras enbart genom att undvika risker, utan även genom att hantera dem med hjälp av sina resurser. Skolans arbete kan definieras som främjande eftersom deras arbete mycket handlar om att stärka individens resurser.

Det vanligaste synsättet inom preventiv forskning och praktik är ett multiperspektiv på barns och ungas utveckling. Då utvecklingen är en ständig växelverkan mellan flera olika faktorer både på individuell nivå och i omgivningen, måste man inom förebyggande arbete utgå från helheter och samspel mellan olika sammanhang och system (Ungdomsstyrelsen, 2010).

Preventivt arbete brukar delas in i tre kategorier: *universell*-, *sektiv*- och *indikerad prevention*.

Universell prevention innebär insatser som riktar sig till alla barn, alltså utan fokus på hög- eller lågriskgrupper. Syftet är mer att främja positiv utveckling än att låta riskfaktorerna stå i fokus.

Med *sektiv prevention* menas insatser som riktar sig till särskilda grupper som upplever eller visar tecken på riskförhållanden. Det är själva gruppen som är i fokus och inte individen. Syftet med sektiv prevention är att bryta barn och ungas negativa utveckling.

Indikerad prevention riktar sig till de barn och unga som man har tydliga tecken på, eller vet säkert, befinner sig i riskzonen. Problembeteendena som har identifierats kan vara kroniska och/eller allvarliga (Ungdomsstyrelsen, 2010).

6.2 Risk och skyddsfaktorer

Förebyggande arbete under 2000-talet baseras ofta på teorier om hur problem uppstår. Teorierna beskriver attityder, förmågor, föreställningar, beteenden och situationer som bedöms påverka uppkomsten av problem. Dessa faktorer brukar kallas risk- och skyddsfaktorer. Riskfaktorer ökar sannolikheten för att ett problembeteende ska förekomma och skyddsfaktorer medför att risken för problem minskar. Det finns en hel del kunskap om hur risk- och skyddsfaktorer kan öka respektive minska risken för till exempel psykisk ohälsa, kriminalitet och alkohol- och narkotikamissbruk (Sundell & Foster, 2005). Sannolikheten för att riskfaktorerna ska leda till problem varierar med belastningens art och antal, deras varaktighet och hur de upplevs av individen. Det spelar också in hur sårbart barnet är från början och vilket stöd som finns i nätverket runt individen (Hindberg, 1999). Enstaka riskfaktorer medför sällan något påtagligt ökad risk för problem (Sundell & Foster, 2005).

Föräldrars risk- eller missbruk av alkohol är en riskfaktor för negativa hälsoeffekter på barnens hälsa. Om denna risk kombineras med andra mindre gynnsamma förhållanden i familjen, exempelvis psykisk sjukdom, kan riskerna växelverka och därmed förstärka varandra (FHI, 2008). Att utsatta barn löper högre risker än andra grupper att utveckla psykosociala problem, får dock inte tolkas som om att de per automatik är dömda att få problem i framtiden (Westling Allodi, 2010).

Risk- och skyddsfaktorerna är samma och gäller för olika nationer, socialgrupper, kön och områden. De kan delas in i fem olika områden; familj, kamrater/fritid, skola, närmiljö och ytterst samhället/staten i stort (Sundell & Foster, 2005). Eftersom vår empiri är insamlad i skolan kommer vi i följande stycke att titta närmare på hur skolan kan fungera som skydds- respektive riskfaktor.

Skolan som risk- och skyddsfaktor

Om samhället vill förbättra framtidsutsikterna för utsatta barn är det sannolikt nödvändigt att ge dem ett kraftfullt stöd under skolgången (Socialstyrelsen, 2010 s. 259)

I socialstyrelsens ”Social rapport 2010” ges en översikt över hur aktuella sociala förhållanden i landet ser ut. I ett av kapitlen tittar man närmare på skolan och dess funktioner. När eleven når goda skolresultat, möts med positiva förväntningar och har goda relationer med sina lärare beskrivs skolan vara en väldigt viktig och stark skyddande faktor för utsatta barn. Vidare skrivs att ”Forskning om utsatta barns utveckling har konsekvent visat att hyggliga skolresultat är en robust väg till en normaliserad livssituation i framtiden” (Socialstyrelsen, 2010 s. 260). För många barn är skolan en oas där de kan känna trygghet. För dem kan skolan inge hopp, ibland trots att skolpersonal inte har en aning om hur barnens hemsituation ser ut (Bengtsson & Gavelin, 2004). Det är alltså väl underbyggd kunskap att positiva erfarenheter i skolan har en starkt skyddande effekt för barn som har svåra uppväxtförhållanden.

Enligt ”Social rapport 2010” kan skolan dock också vara en stark riskfaktor i vissa fall. Skolsvårigheter och låga eller ofullständiga betyg ökar flerfaldigt risken för negativa utfall hos utsatta barn (Socialstyrelsen, 2010).

Westling Allodi (2010) beskriver hur skyddande faktorer skulle kunna ses som näringsämnen och riskfaktorerna som miljögifter i pedagogiska miljöer så som skolan. Hon menar att det är en viktig uppgift för skolan att identifiera och beskriva vilka skyddsfaktorer som har betydelse och är viktiga och vilka riskfaktorer som borde bekämpas för att göra skolan tillräckligt bra även för utsatta barns utveckling (Westling Allodi, 2010).

6.3 Systemteori

Systemteori är en stor och övergripande teori och är därmed svår att på ett enkelt sätt förklara och sammanfatta. Enligt systemteorin ses familjen som ett system där alla familjemedlemmar påverkar och påverkas av varandra på olika sätt. I systemen ryms subsystem, som i en familj bildas av de olika familjemedlemmarna, exempelvis föräldrarna ett och barnen ett annat (Schjöldt & Egeland, 1994).

Enligt Payne (2002) strävar alla system efter en viss balans; ett stabilt tillstånd, som inom systemteori kallas homeostas. För att upprätthålla homeostas krävs att familjen har regler, normer och gränser som alla familjemedlemmar känner till och följer. Dessa regler och gränser kan vara uttalade, exempelvis när ett barn ska komma hem på kvällen eller outtalade, exempelvis att ingen pratar om ett problem trots att alla vet att det finns. På detta sätt skyddar reglerna och gränserna systemets homeostas genom att inget tillåts rubba systemets jämvikt.

Det finns olika typer av system beroende på i hur utsträckning det strömmar energi över dess gränser, det vill säga i hur stor grad systemet interagerar med omgivningen.

Öppna system: energi kan passera både in och ut över gränserna.

Slutna system: har inget utbyte alls över gränserna (Payne, 2002).

Naturligtvis finns det olika grader av hur slutet eller öppet ett system är. Ett slutet system hindrar dess medlemmar från att gå in och ut i systemet samt hindrar utomstående från att komma in (Payne, 2002). Systemet vill inte låta någon utomstående få vetskap om vad som händer inom familjen och därför är det viktigt att samtliga medlemmar håller tyst om detta. Det motsatta gäller för öppna system (Christensen, 1993). Om någon familjemedlem i ett slutet system skulle rucka på regeln om att inte släppa in någon utomstående in i systemet, skulle familjens homeostas påverkas (Payne, 2002).

Familjer där någon överkonsumerar alkohol och/eller andra droger är ofta slutna system och det är viktigt att hemligheten om överkonsumtionen inte kommer utomstående till känna. Regeln om tystnad är ofta outtalad men ändå något som barnen i familjen lär sig tidigt (Christensen, 1993). Att berätta för någon om överkonsumtionen skulle påverka familjens homeostas och därmed kan man säga att överkonsumtionen fyller en funktion som innebär att den upprätthåller systemets balans (Payne, 2002). Lambie och Sias (2005) menar att när det finns missbruk i familjen är risken stor att familjemedlemmarna och inte minst barnen gör ohälsosamma och destruktiva anpassningar för att bevara familjens jämvikt.

En del kritik som riktats mot systemteori hävdar att synsättet är mer upplysande än förklarande. Med det menas att teorin förenklar sättet att se på saker och ting, och samband dem emellan, men ger ingen förklaring till varför det händer eller varför det existerar. Andra kritiker hävdar att systemteori är en mycket allmän teori och att det finns många olika sätt att tillämpa den på. Detta, menar vissa, innebär att de tillämpningar som är aktuella i ett ärende kan variera stort och därmed kan det vara svårt att avgöra vilken tolkning som är riktigast. Trots detta väljer vi att använda oss av systemteori då den erbjuder ett helhetsinriktat synsätt att beskriva situationer på, på flera olika nivåer. Vi anser det intressant att med hjälp av teorin kunna ställa upp samband mellan omgivningen och det individuella beteendet, samt se vilken funktion överkonsumtionen kan ha i en familj och vad det kan innebära (Payne 2002).

6.4 Rollteori

Inom socialt arbete omnämns ibland ”sociala roller” som en förklaring av personlighet och relationer. Rollteorin kan då fungera som komplement till olika psykologiska perspektiv- och

förklaringsmodeller på personlighetsdrag. I rollteorin utgår man ifrån att alla människor har roller i olika sociala strukturer. En roll innebär en uppsättning av förväntningar och beteenden. Roller är kontextbundna och ska alltid ses i sammanhang med relationer. De kan härstamma både från våra egna och ifrån andras förväntningar och kan ha sitt ursprung ifrån något vi *är* (till exempel kvinna, barn eller vit etcetera) eller utifrån något vi har *gjort* (till exempel skrivit en bok) (Payne, 2002).

Vidare rymmer rollteorin ett socialt perspektiv på beteenden som i vissa sammanhang kan hjälpa oss att förstå sambandet mellan beteendestörningar och den sociala omgivningen. Med hjälp av idéer från rollteorin kan man alltså få förklaringar till hur sociala mönster kan påverka enskilda individer (Payne, 2002).

Barn som växer upp i en tillvaro där det förekommer missbruk utvecklar olika överlevnadsstrategier för att på olika sätt hantera och kontrollera sin tillvaro. Att ta på sig en roll kan underlätta för ett barn att klara av vardagen i en familj där någon vuxen överkonsumerar alkohol (Pousette, 2011). I Minnesotamodellen och AA-rörelsen talar man ofta om fyra roller som barn till föräldrar med missbruksproblematik tar på sig inom och utanför familjen. Detta är givetvis inte det enda sättet att beskriva dessa barn på, men väl ett av de mest använda (Häregård, 1994). De fyra rollerna brukar kallas: clownen, familjehjälten, syndabocken och tapetblomman (Bengtsson & Gavelin, 2004). Dessa roller presenteras också i många andra studier och sammanhang där barns villkor i familjer med missbruksproblematik diskuteras. Vad rollerna väljer att kallas skiljer sig åt mellan olika texter. Till exempel väljer Christensen (1993) att använda benämningen "clownen" i stället för "maskoten" samt "det osynliga barnet" istället för "tapetblomman". Rollernas innebörd är dock densamma. Dessa roller används även internationellt. Nedan presenteras en kort sammanställning av hur dessa roller kan se ut. Presentationen bygger på Christensen (1993), Pousette (2011) och Bengtsson & Gavelin (2004):

Clownen (maskoten): Dessa barn drar ofta uppmärksamheten till sig och lockar andra till skratt genom humor och lustiga upptåg. Med humorns hjälp håller barnet problemen borta och döljer att mamma, pappa eller någon annan vuxen i hemmet överkonsumerar alkohol eller andra droger.

Familjehjälten: De här barnen är ofta svårast att identifiera i skolan. Det är duktiga, ambitiösa barn som är högrepresterande i skolan. Barnen är också ofta hjälpsamma både hemma och i skolan. Hemma håller de ställningarna genom att till exempel städa och hjälpa både syskon och föräldrar. Dessa barn har ofta ett stort kontrollbehov och tar ett stort ansvar för sin omgivning. Genom att vara bäst på "allt" bevisar de att det inte finns några problem i familjen.

Syndabocken (rebellen): Dessa barn syns och uppmärksammas oftast i skolan. De syns och hörs genom att bråka, provocera och de hamnar inte sällan i konflikter. Genom detta får barnen negativ bekräftelse och på så sätt drar de uppmärksamheten till sig själva och flyttar på samma gång fokus från deras familjesituation.

Tapetblomman (Det osynliga barnet): Vissa barn gör sig själva så tysta och osynliga som möjligt för att ingen ska se dem eller de problem som finns i familjen. Dessa barn gör sig så små som möjligt i både hemmet och i skolan. Eftersom barnen aldrig stör får de oftast vara ifred och väcker inte någon uppmärksamhet hos sin omgivning.

Att ett barn använder sig av dessa roller behöver givetvis inte innebära att det per automatik finns missbruksproblematik i familjen, det kan också vara andra problem. Christensen (1993) menar att alla barn någon gång uppträder i dessa roller. Det som bör uppmärksammas är om något barn överdriver eller ofta väljer samma strategi (Christensen, 1993).

Rollteorin i stort har kritiserats för att vara en passiv teori som på ett oreflekterat sätt fungerar mystifierande och legitimerande av rådande samhällsordningar och maktförhållanden (Forsén, 1978). Vi har ändå valt att använda oss av rollteorin och de fyra rollerna eftersom vi tror att den kan innebära ett värdefullt perspektiv för vår analys. Kännedom om de roller som barn i familjer där det förekommer överkonsumtion ofta tar i sociala sammanhang kan förhoppningsvis ge en intressant infallsvinkel på vår empiri.

7 Metod

7.1 Kvalitativ intervju

Intervju som metod vid vetenskapliga studier kan grovt delas in i kategorierna kvantitativ och kvalitativ. Kvantitativa och kvalitativa metoder kan ses som olika verktyg, och deras användbarhet beror på vilka forskningsfrågor som ställs (Bryman, 2011). Då vår avsikt var att få del av skolkuratorernas tankar kring vårt undersökningsområde valde vi att använda oss av en kvalitativ metod. Kvalitativa metoder är mindre reglerande och strukturerade än vad kvantitativa metoder är och öppnar därför upp för en dialog med informanten (Bryman, 2011). Vår förhoppning var att våra informanternas personliga berättelser och tankar skulle ha möjlighet att komma fram under intervjuerna. En viktig skillnad på kvantitativa och kvalitativa metoder är att kvantitativa ansatser ger mer rak och entydig data, medan kvalitativa ansatser genererar mer fyllig information (Bryman, 2011). Den kvalitativa intervjuens fylliga och personliga berättelser tror vi bättre kan hjälpa oss att besvara våra frågeställningar än vad en motsvarande kvantitativ metod hade kunnat göra. Kvantitativ metod är användbar vid studier då man med ett större urval avser att mäta förekomsten av olika fenomen. Resultaten i sådana undersökningar har därför ofta mer fokus på statistiska mätmetoder av det sociala livet (Bryman, 2011). Eftersom ord och verbala formuleringar har en central betydelse och roll vid kvalitativ forskning (Backman, 1998) ansåg vi att den metoden var mer i linje med vår studies syfte.

Kvantitativ metod innebär oftast inte ett personligt möte, som det i regel gör vid kvalitativ metod. Detta möte ansåg vi var viktigt för att förstå våra informanter i en kontext och därigenom bättre förstå deras svar och kunna följa upp med relevanta frågor. Kvale och Brinkmann (2008) menar att det är i relationen mellan informant och intervjuare som kunskap produceras.

Vi bestämde oss för att göra fem intervjuer med skolkuratorer för att få kännedom om hur de arbetar med barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Vi valde att göra halvstrukturerade intervjuer av samtalskaraktär och utgick i intervjuerna från frågor som vi formulerat i en intervjuguide (se bilaga 1). Intervjuguiden fungerade som manus med struktur för intervjuens förlopp. Den semistrukturerade intervjun har som mål att genom informantens berättelser tolka och förstå dennes livsvärld samt betydelsen av den beskrivna upplevelsen. En förutsättning för att kunna förstå och tolka informanternas svar är att vara påläst inom ämnet och ställa klargörande frågor för försäkra att man uppfattat det som sagts korrekt (Kvale & Brinkmann, 2008).

7.2 Urval

För att hitta skolkuratorer som kunde ställa upp som informanter letade vi via listor över grundskolor på aktuella kommuners hemsidor. Eftersom vi var intresserade av vilka tidiga insatser som finns riktade mot yngre barn, ville vi i första hand intervju skolkuratorer som jobbade mot låg- och mellanstadiet. Kontaktuppgifter till skolorna och skolkuratorerna hittade vi också på hemsidorna. Detta innebär att vi gjorde ett målinriktat urval (Bryman, 2011).

Dalen (2008) menar att antalet informanter bör begränsas med tanke på att intervjuer och bearbetning av empirin är en tidskrävande process. Vi valde att börja med att intervju fem skolkuratorer. När dessa fem intervjuer var gjorda tyckte vi att vi hade fått in tillräckligt med empiri för att kunna gå vidare och bearbeta resultatet. Om vi hade haft mer resurser, framförallt i form av tid, hade det förstås varit spännande och säkert fördelaktigt för studien, att göra fler intervjuer. Två av våra informanter jobbade på skolor med klasser från årskurs

F-6. En av skolkuratorerna var på en skola med klasser från F-7 och två kuratorer jobbade med elever från F-9. Några av våra informanter jobbade på fler än en skola.

Eftersom skolornas geografiska läge eventuellt skulle kunna ha betydelse för studiens resultat strävade vi efter att få en viss spridning mellan skolorna. Vi styrde däremot inte vårt urval genom att fråga skolkuratorerna om sådant som ålder, kön eller utbildning när vi ringde runt och sökte informanter. Slumpen gjorde därför att alla informanter var kvinnor och mellan 38-45 år. Tre var socionomer, en var socialpedagog och en var beteendevetare. De flesta av informanterna hade också olika vidareutbildningar och påbyggnadskurser. Vi är medvetna om, men har inte djupare analyserat, att sådana aspekter säkerligen påverkar skolkuratorernas arbete och därmed också vår studies resultat.

7.3 Tillvägagångssätt

Att söka informanter genom att ringa runt till skolor och skolkuratorer var stundtals besvärligt i och med att det var svårt att nå dem. När vi fick kontakt presenterade vi tidigt oss och vårt syfte med studien för att våra informanter skulle vara väl införstådda med vad intervjuerna och deltagandet i studien skulle komma att handla om. Några kuratorer vi pratade med ställde sig tveksamma till huruvida det var lämpliga att intervjua dem med tanke på vår studies syfte. Några av dem vi fick kontakt med tackade nej till deltagande.

En av våra inbokade informanter avbokade tiden vi avsatt för intervju och kunde sedan inte boka en ny tid för detta. Då vi planerat och eftersträvat att göra fem intervjuer ringde vi än en gång runt och fick tag på en annan skolkurator som vi bokade in tid för intervju med.

Vi gav våra informanter möjlighet att bestämma över plats för intervju. Fyra av intervjuerna gjordes ute på skolkuratorernas skolor och en genomfördes i ett grupprum på Göteborgs Universitet. Stämningen under alla intervjuer var avslappnad och vår ambition var att det skulle finnas tid till reflektion och eventuella frågor från informanternas sida. I enlighet med vad Dalen (2008) skriver var vi noga med att låta pauserna ta plats under intervjun och försökte ha i åtanke att trots att vi var väl införstådda i ämnet och frågan, kunde det vara ett nytt sätt att tänka för våra informanter.

Vi inledde varje intervju med att berätta vilka vi var, vad uppsatsens syfte var och hur vi planerade att använda det material vi fick in under intervjun. Informanterna fick också skriva på ett samtycke till deltagandet i studien (se bilaga 2). De fick också behålla ett samtyckesbrev där våra kontaktuppgifter fanns. Samtliga informanter blev erbjudna återkoppling i form av den färdiga uppsatsen, något som alla tackade ja till.

Då vi ville få informanternas egna ord spelades alla intervjuer in. Inför varje intervju berättade vi för våra informanter att det var önskvärt för oss att spela in intervjun och varför, och samtliga gav tillåtelse till detta. Dalen (2008) framhäver hur viktigt det är att som intervjuare vara avslappnad inför inspelningen vid intervjun för att informanterna också ska kunna bli det.

Efter varje intervju hade vi avsatt gott om tid, vilket lämnade möjlighet för ett avslutande samtal med alla våra informanter. Det kändes viktigt att ha tid för att runda av efter intervjun och det bidrog också till att kvarhålla den avslappnade stämningen. Intervjuerna tog mellan 30-50 min.

Vi har valt att inte använda oss av några namn i resultatredovisningen. Detta eftersom intervjufrågorna har berört skolkuratorns arbete med den specifika målgruppen på skolan,

men det har inte gjorts några jämförelser mellan de olika skolorna. Av den anledningen valde vi att behandla skolkuratorerna som en grupp och empirin som en enhetlig informationskälla.

7.4 Metod för analys

En studies upplägg avseende relationen mellan teori och forskning kan se olika ut beroende på vilken ansats man väljer att använda sig av. Med en deduktiv ansats är det framförallt teorin som styr forskning. Är teorin tvärtom ett resultat av den aktuella forskningen har man använt sig av ett induktivt angreppssätt (Bryman, 2011). Abduktion är en mix av ovan nämnda angreppssätt och är det förhållningssätt som vi har inspirerats av i vår studie. Det innebär att vi pendlar mellan empiri och teori avseende uppsatsens upplägg och inför tematisering och analys.

I analysen vill vi titta närmare på vad andra studier, texter och teorier säger om det vi har undersökt. Vi har valt att göra en tematisk analys, vilket är ett av de vanligaste angreppssätten vid en kvalitativ studie (Bryman, 2011). Efter transkriberingen av intervjuerna har vi noga läst igenom utskrifterna flera gånger och sökt i texten efter vad informanter menar med det de säger. Genom så kallad meningskoncentrering har vi försökt att formulera deras meningar och dess betydelser med färre ord.

När vi läst intervjuutskrifterna har vi försökt att hitta intressanta teman och begrepp för att kunna besvara våra frågeställningar och som ger oss möjlighet att förstå innehållet i vår empiri på en mer tolkande och teoretisk nivå. I sökandet efter teman i våra intervjuutskrifter har vi tagit hjälp av några av de aspekter som Bryman (2011) menar att man ska uppmärksamma i detta sökande. Vi har letat efter följande:

- Repetitioner – teman som återkommer flera gånger
- Metaforer och analogier – hur informanterna använder sig av metaforer och analogier för att beskriva sina tankar.
- Likheter och skillnader – hur informanter kan diskutera ett tema på olika sätt. Hur åsikter och tankar skiljer sig åt, det vill säga vad som är likt och vad som skiljer sig åt.
- Teori-relaterat innehåll – hur informanterna använder sig av samhällsvetenskapliga begrepp. Vi har varit särskilt uppmärksamma på använda begrepp och resonemang som är relevanta för de teorier vi har valt att analysera utifrån.

7.5 Litteratursökning

I vår uppsats berör vi hur skolkuratoren arbetar och bemöter barn som lever i en familj där någon vuxen överkonsumerar. Därför har bland annat begreppen ”skolkurator”, ”barn”, ”missbruk”, ”beroende” och ”bemötande” använts när vi har sökt litteratur. Eftersom överkonsumtion är ett begrepp vi använder för att täcka in definitionerna riskbruk, missbruk och beroende har vi sökt på sistnämnda tre.

För att få fram relevant litteratur till vår studie har vår litteratursökning skett i både LIBRIS, vilket är en nationell katalog för svenska universitet och i GUNDA som är Göteborgs Universitets egen bibliotekskatalog. För att hitta vetenskapliga artiklar och avhandlingar på området har vi bland annat sökt i SWEPUB, där publikationer från svenska lärosäten finns.

7.6 Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet

Validitet betyder giltighet och innebär i korthet att man mäter det som man utger sig för att mäta i sin studie. Extern validitet står för i vilken utsträckning studien kan upprepas och därmed generaliseras till andra situationer. Begreppet, som från början är anpassat till kvantitativa metoder, är svårt att efterleva i kvalitativa studier då många sociala faktorer

spelar in (Bryman, 2011). Vi är därför medvetna om att det inte rör sig om någon extern validitet i vår studie. Bryman (2011) menar att när man använder sig av kvalitativ metod kan tillförlitlighet vara ett mer passande begrepp, vilket innehåller delkriterier som svarar mot begreppen i kvantitativ forskning. Ett av dem är överförbarhet, som kan svara mot extern validitet, och innebär att en kvalitativ studie ska generera djupa beskrivningar som sedan kan överföras till andra kontexter. Redan vid utformningen av intervjuguiden har vi strävat mot att samla in mycket empiri med tjocka beskrivningar. Våra resultat visar att flera av skolkuratorerna resonerar i liknande tankegångar, vilket innebär att även andra skolkuratorer kan ha liknande resonemang. Detta kan i sin tur medföra att vår studie har viss överförbarhet.

Då personer som intervjuas i kvalitativa undersökningar inte är representativa för en population är det istället kvaliteten på de teoretiska slutsatserna som är viktiga vid värdering av generaliserbarhet. Bryman (2011) skriver att kvalitativa forskare kan jämföra sina resultat med andra forskares resultat för att göra så kallade "måttliga" generaliseringar och genom det få fram gemensamma drag och aspekter.

Reliabilitet handlar om uppsatsens tillförlitlighet, det vill säga att man har utfört mätningar och urval på ett korrekt sätt. I kvantitativ forskning innebär begreppet att metoden ska leda till samma resultat oberoende av vem som använder den. Detta är dock inte möjligt i kvalitativ forskning. Motsvarigheten till reliabilitet i Brymans (2011) tillförlitlighet kallas pålitlighet och innebär att studiens tillvägagångssätt ska vara korrekt genomfört. För att läsaren ska kunna göra en bedömning av detta krävs det att alla studiens faser är tydligt redovisade. Förutom att lägga fokus på detta har vi under hela uppsatstiden diskuterat kring olika begrepp som uppkommit, för att vara överens om hur vi ska tolka dem. I enlighet med vad Bryman (2011) skriver har vi strävat efter att tolkning av empiri och citat ska vara korrekt genomförda, något vi försökt efterleva genom att spela in alla intervjuer och därefter ordagrant transkribera det som sagts. För att möta kraven på reliabilitet/pålitlighet har vi även genomgående försökt motivera de val och beslut vi tagit under studiens gång.

7.7 Forskningsetiska frågor

Bryman (2011) understryker värdet i att hela tiden ha ett aktivt etiskt tänkande i en forskningsprocess. Detta har vi försökt följa genom att hela tiden uppmärksamma och reflektera över de etiska frågor som uppkommer i samband med en kvalitativ undersökning. Enligt Vetenskapsrådet (2012) är det övergripande kravet som gäller för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning individskyddskravet, som delas upp och specificeras i fyra krav enligt nedan:

Informationskravet: Samtliga informanter informerades innan intervjun om vår uppsats syfte samt om dess olika moment.

Samtyckeskravet: Innan intervjun fick alla våra informanter läsa igenom vårt informerande samtycke (se bilaga 2) där det stod att de när som helst hade rätt att ta tillbaka sin medverkan utan att behöva motivera orsak. Vi informerade även om detta muntligt innan intervjuns start.

Konfidentialitetskravet: Våra informanter informerades innan intervjun om att deras namn, skolan där de arbetar och det de sa skulle hanteras konfidentiellt. Vi berättade att de inspelade intervjuerna skulle förvaras så att ingen obehörig fick tillgång till dem. I uppsatsen har vi anonymiserat våra informanter och använder oss inte av några namn. När vi har arbetat med vårt resultat har vi resonerat kring vilka uppgifter som eventuellt kan innebära identifiering av någon och försökt rätta oss efter det. Dock är vi medvetna om att det ändå finns en risk att läsare kan känna igen någon av informanterna.

Nyttjandekravet: Informanterna delgavs information i det informerande samtycket om att det de sa enbart skulle komma att användas i vår C-uppsats och inte i något annat sammanhang.

Ett annat område vi reflekterat kring är de konsekvenser vår undersökning eventuellt kan ha inneburit för våra informanter. Det finns en etisk princip som går ut på att man som forskare ska ”göra gott”, vilket innebär att risken för att en deltagare lider skada ska vara så liten som möjligt (Brinkmann & Kvale, 2009). Genom att följa ovanstående etiska krav hoppas vi därmed kunnat ha minskat de negativa konsekvenserna som kan uppstå för informanterna.

7.8 Metodkritik

Intervjuerna

Intervjuguiden vi använde oss av hade vi med som checklista för att komma ihåg att ställa alla frågor. När intervjuerna väl ägde rum ställde vi till viss del frågorna i en annan ordning, utifrån vad som kom upp i samtalen. Detta kan ha medfört att vi formulerat frågorna lite olika, vilket kan ha påverkat hur skolkuratorerna tolkat och svarat på frågorna. Vi har försökt vara medvetna om detta och tror därför inte att det har påverkat resultatet och våra konklusioner något nämnvärt.

Efter att vi genomfört några av intervjuerna och fått en del liknande svar, är det möjligt att vi i efterföljande intervjuer kan ha förväntat oss liknande svar igen. Detta kan möjligen ha påverkat hur vi formulerat vissa frågor och följdfrågor, även om vi aktivt försökt att inte låta det styra oss.

Under flera av intervjuerna framkom det att några av kuratorerna var anställda av skolan de jobbade på och andra av socialtjänsten. Detta var inget vi hade i åtanke när vi utformade intervjuguiden och därför var det inte heller med som en fråga. I efterhand inser vi att det kunde ha varit bra att fråga samtliga informanter om detta eftersom det säkerligen kan påverka hur deras arbete ser ut och därmed också deras svar.

Om begreppet överkonsumtion

Inför intervjuerna förklarade vi för samtliga informanter att vi valt att använda oss av begreppet överkonsumtion för att innefatta både riskbruk, missbruk och beroende. Dock upplevde vi att de flesta informanter, och ibland även vi själva, pratade om och hänvisade till det snävare begreppet missbruk under intervjuerna. Orsaken till detta kan vara att det i litteratur och i den samhälleliga diskussionen är vanligare att tala om missbruk och konsekvenserna av det, än exempelvis riskbruk. Skolkuratorerna kan också ha tolkat innebörden och betydelsen av begreppet överkonsumtion på olika sätt, vilket i sin tur kan ha influerat deras intervjuvar.

I efterhand har vi funderat på om vi borde ha varit tydligare med vad vi menade med begreppet överkonsumtion och hur det i så fall skulle ha gått till. Att skicka ut ett brev eller mejl med information om de olika begreppen och vår definition kunde ha varit ett sätt. Dock hade det tagit en del tid vilket kanske skulle inneburit att vi fått mindre tid med resultat- och analysarbetet. Vi har också funderat kring hur det skulle ha påverkat vårt resultat om vi valt att använda oss av det snävare begreppet missbruk, istället för överkonsumtion.

Trots allt finner vi de diskussioner som uppkom i samband med definitionen överkonsumtion som intressanta och givande för vår studie och dess resultat. Det har väckts intressanta frågor och åsikter kring ”olika sorters missbruk”, vad det kan innebära för barn och hur det kan uppmärksammas från någon utifrån.

8 Resultat och analys

I det här kapitlet kommer vi att försöka förstå och begreppsliggöra vår empiri med hjälp av vår teoretiska referensram. Prevention kommer främst användas övergripande då vi har valt att dela in resultat och analys efter dess olika nivåer. Det blev tydligt i vårt resultat att skolkuratorerna jobbar på olika nivåer, universellt, selektivt och indikerat, för att på olika sätt uppmärksamma, upptäcka och stödja barnen på skolan. Vi har valt att dela upp resultatpresentationen i teman som informanternas svar är sorterade i. Det har dock varit svårt att göra exakta indelningar och det kan säkert märkas att innehållet under de olika rubrikerna ibland går in i varandra. Det har inte heller varit helt lätt att på ett precist sätt dela in teman under de olika preventionsnivåerna. Vi har valt den inledning vi tycker ger den mest rättvisa bilden.

8.1 Universell prevention

Universell prevention riktar sig till alla barn utan fokus på hög- eller lågriskgrupper (Ungdomsstyrelsen, 2010). Det arbete skolkuratorerna bedriver ute på skolorna för att söka kontakt med elever, utan att fokusera på någon särskild grupp, faller alltså under detta.

Att "fälta" och synas i korridoren

Flera av våra informanter berättar att det är viktigt att finnas och röra sig i korridorerna på skolan. Det är viktigt att vara en central person på skolan som eleverna vet att de kan vända sig till. En av dem betonar att det är speciellt viktigt med yngre barn eftersom de inte aktivt söker hjälp på samma sätt som äldre barn i till exempel högstadiet. Att vara ute som "rastvakt" för att träffa eleverna på skolgården är också ett exempel på universellt arbete som flera av våra informanter berättar om. Detta kan ses som ett universellt riktat arbete eftersom det syftar till att främja en positiv utveckling, snarare än att fokusera på specifika riskförhållanden (Ungdomsstyrelsen, 2010). Lambie och Sias (2005) understryker också betydelsen av att skolkuratoren är en synlig person på skolan. Det är viktigt att eleverna vet vem skolkuratoren är.

Och jag har ju valt att vara en ganska synlig kurator. Jag bestämde mig för det ganska tidigt [...] När jag gick i skolan så visste jag knappt vem som arbetade som kurator på den skolan...

En av informanterna berättar att hon samverkar mycket med andra aktörer i det område där skolan hon jobbar på ligger. Hon beskriver hur samverkan med socialtjänst, områdespoliser och "fältare" kan hjälpa henne att tidigt identifiera barn i riskzonen. Hon berättar att hon också själv rör sig mycket i området under både dag- och kvällstid för att kunna prata med folk och se och höra vad som händer i området.

Några av informanterna nämner att de kan vara extra vaksamma om det finns en misstanke eller oro kring ett speciellt barn. En av dem berättar att om hon vet att det finns oro för en viss elev så brukar hon försöka vara mer i det barnets klass och försöka skapa relationer.

Men finns det en oro kring ett barn, ja då kanske mitt första steg skulle vara att jag skulle vara lite i den klassen. Kanske observera och se och skapa nån slags relation till alla barn, inte specifikt just det barnet. Men jag skulle ju ha ögonen med mig.

Att identifiera barnen i skolan

En av våra intervjufrågor handlade om huruvida skolkuratorerna eller skolan jobbar på något speciellt sätt för att upptäcka barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar. Ingen av informanterna uppger att de eller skolan har någon speciell policy eller annan konkret metod för att upptäcka eller jobba med den här problematiken. Aktuell forskning visar att om det

finns en handlingsplan eller policy på skolan ökar sannolikheten att identifiera barnen (Elgán & Leifman, 2010). En annan av våra frågor rörde hur skolkuratorerna ser på sina och skolans möjligheter att upptäcka och stödja de här barnen. Flera av kuratorerna anser att skolan har goda förutsättningar för detta.

Vi har såklart goda förutsättningar att upptäcka att barn inte har ett tydligt föräldrastöd på grund av att föräldrarna kanske har tillräckligt stora egna problem, som kan handla om alkohol eller annan narkotika.

Samtidigt framhåller den tidigare forskning vi har tagit del av att det ofta kan vara väldigt svårt att identifiera de här barnen. Detta är också något som våra informanter talar mycket om och återkommer till.

Det är ju svårupptäckt, det är det ju verkligen. Och man vet ju att det är så vanligt också...

Jag tycker skolan är en bra arena [...] Det är ju egentligen här som vi ser barnen en stor del av dagen. Halva dagen är de ju här, eller lite mer kanske till och med. Så det är klart att vi har stora möjligheter att upptäcka egentligen. [...] Sen är det svårupptäckt ibland.

Informanterna har ganska olika uppfattningar om hur vanligt förekommande den här problematiken är, vilket inte är så konstigt, eftersom de jobbar i olika områden och på olika skolor. Vi frågade informanterna om de stöter på de här barnen i sitt jobb som skolkurator. Några svarar att de absolut gör det, andra säger att de stött på det, men inte i någon stor utsträckning.

Enligt den amerikanska artikeln av Lambie & Sias (2005) känner 95 procent av skolkuratorerna att de har för lite kunskap om barn som lever i familjer med missbruk. Artikelförfattarna menar att denna brist måste åtgärdas. De menar att kunskapen om missbruk och barnen som lever i missbruksmiljö måste höjas. Några av våra informanter resonerar också kring vilken betydelse kunskap om de här frågorna har för identifiering av barnen i skolan.

Det är litegrann upp till mig tror jag som skolkurator, vad jag väljer att se. Det handlar om att ha en förkunskap om missbruksbeteende; om att våga se missbruksbeteende, våga se barnen som mår illa.

Enligt Hindberg (1999) är barns utsatthet något som många värjer sig för och vill hålla ifrån sig. Missbruk är också ett ämne det är väldigt tyst om i samhället. Lambie och Sias (2005) menar att skolkuratorer borde få tillfälle att jobba med sina egna inställningar, fördomar och attityder kring alkohol- och drogmissbruk för att kunna arbeta med barn till missbrukare på ett så bra sätt som möjligt.

En av informanterna menar att mycket handlar om att våga se tecken som barnen visar och att det handlar om att våga agera.

Så det är sorgligt, det är så många barn där ute, som vuxna inte vågar se, så det här med att öppna ögonen och våga konfrontera, det vill jag säga.

För att ett barn ska våga berätta om sin situation måste de känna att det är tillåtet att prata om det. Det är därför viktigt att man vågar prata om de här frågorna i skolan (Christensen, 1994). Även Lambie och Sias (2005) understryker att det är viktigt att prata om missbruksproblematik i skolan för att på så sätt normalisera och underlätta för barnen att våga

berätta. Under intervjuerna pratar också flera av våra informanter om att missbruk och överkonsumtion är ett ”förbjudet” ämne.

Det blir så fel, för det blir så tabubelagt och då tänker jag; vad gör det med alla andra barnen? För det finns säkert mer än ett barn i varje klass där det finns alkoholkonsumtion som är allt annat än hälsosam, eller tablettmissbruk som är väldigt svåra att komma åt.

Skolan som skyddsfaktor

Flera av våra informanter betonar att skolan har stor betydelse i barns liv och att lyckas i skolan kan ofta fungera som en viktig skydds- och framgångsfaktor.

Skolan är ju en sån framgångsfaktor, det vet man ju!

Jag försöker tänka; vad kan skolan göra mer för att det här barnet ska lyckas?

Det finns en del forskning kring sambandet mellan föräldrars överkonsumtion av alkohol och/eller andra droger och dess konsekvenser för barn. Det är dock svårt att säga i hur stor grad ett enskilt barn påverkas av att leva med en överkonsumerande förälder, eftersom det också finns många andra faktorer i barnets omgivning som spelar in (Socialstyrelsen, 2009). Att trivas och lyckas i skolan beskrivs i aktuell forskning som en skyddsfaktor som kan ha stor betydelse för ett barn. Hyfsade skolresultat kan medföra mycket gott för ett barn som har en svår hemsituation (Socialstyrelsen, 2010).

Bengtsson och Gavelin (2004) beskriver hur skolan kan fungera som en oas för en del av de barn som har en kaotisk och oförutsägbart hemsituation. I skolan kan barnen hitta rutiner och känna trygghet. Även om ingen i skolpersonalen anar att barnet har en vuxen hemma som överkonsumerar alkohol eller droger kan skolan inge ett hopp och vara en fredad zon. Detta är också något som våra informanter har erfarenhet av och berättar om.

Det är ju också så att många barn vill att i skolan ska det vara så normalt som möjligt. Man vill ha det här som en arena då man bara får ha det som alla andra. Man lämnar det man har hemma när man kliver in i skolan. Man kanske fokuserar mycket på studier.

Skolan blev liksom hennes överlevnadsstrategi.

8.2 Selektiv prevention

Selektiv prevention riktar sig till särskilda grupper som man befärar är i riskzonen och syftet är att bryta barn och ungas negativa utveckling (Ungdomsstyrelsen, 2010). Att uppmärksamma tecken hos barn och föräldrar som kan vara en signal på att det förekommer överkonsumtion i hemmet, samt att arbeta utforskande i samtal kan ses som en del av det selektiva arbetet skolkuratorn utför. Även samverkan med lärare och annan skolpersonal har vi valt att lägga under denna rubrik, då sådan samverkan främst kretsar kring särskilda grupper man känner en oro för.

Tecken och symptom hos barn

Av intervjuerna framkommer att det kan vara svårt att upptäcka barn som har någon vuxen i hemmet som överkonsumerar eftersom det inte finns några självklara symptom som barnen visar. Överkonsumtion i hemmet är ofta något som inte syns, och när det syns kan det ta sig uttryck hos barnen på många olika sätt. Även Socialstyrelsens (2009) vägledande material understryker att det inte finns några specifika och lättidentifierade tecken som man kan känna igen hos barnen. När vi ställer frågan till våra informanter ifall de upplever att ett barns beteende kan visa tecken eller vara en signal på att det finns överkonsumtion i familjen och

om det i så fall finns typiska tecken eller mönster får vi ändå en hel del tankar och svar. Flera av informanterna menar att de ofta kan se att det är "nåt", det vill säga att ett barn uppvisar någon form av avvikande beteende. Ofta är det dock svårt att veta eller misstänka att det hör ihop med att barnet har en vuxen hemma som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Enligt Socialstyrelsen (2009) är det också vanligt och lätt hänt att barns beteende identifieras som något annat än just tecken på missbruk i familjen. Skolkuratorerna menar att det ofta kan handla om att det finns en oro för barnet på något sätt. Barnet visar tecken på försummelse och har inte med sig frukt till skolan eller är klädda ovårdat etcetera. Lambie & Sias (2005) har i sin vetenskapliga artikel listat tecken och signaler som de menar är relevanta att vara uppmärksam på för att kunna identifiera och synliggöra barn som har föräldrar som överkonsumerar alkohol. Där nämns både frånvaro/oregelbunden skolnärvaro och tecken på försummelse så som ovårdat yttre som två av punkterna. Flera av våra informanter menar också att barnen ofta visar olika tecken på oro.

Oro kan väl va ett sånt tecken som jag ofta ser och det kan också visa sig på olika sätt. [...] att man har ont i magen, att man oroar sig för sin mamma, men att man inte riktigt kan tala om varför man oroar sig.

Vem som helst blir orolig av en så oförutsägbbar miljö som det blir vid överkonsumtion.

Två av våra informanter berättar att, särskilt yngre barn, ibland kan göra ganska direkta uttalanden som gör att en oro eller misstanke väcks.

Barnet berättade att mamman somnar klockan sju varje kväll.

Flera kuratorer nämner att det är viktigt att vara uppmärksam när en elev har ogiltig frånvaro från skolan. Detta kan vara ett tydligt tecken på att något inte står rätt till hemma; man måste ställa sig frågan "Varför kommer inte barnet till skolan?".

Under intervjuerna framkommer att ilska och utagerande, men också överdriven blyghet och tysthet kan vara tecken på att ett barn lever i en familj där det förekommer överkonsumtion.

Och som sagt var, sen beror det på om det är ett introvert barn eller extrovert barn, då det är så många faktorer som spelar roll.

Häregård (1994) menar att de flesta barn i familjer där det förekommer missbruk reagerar på ungefär samma sätt. Även om de fyra roller som ofta nämns är generaliseringar ger de en bra bild av vanliga beteenden som barnen visar. Flera av våra informanter nämner hur ilska och utagerande kan vara ett tecken på att det förekommer överkonsumtion i hemmet. Att det går dåligt i skolan kan också vara ett tecken. Häregård (1994) skriver att syndabocken/rebellen ofta syns eftersom de är påfrestande för sin omgivning och ofta uppfattas som "problembarn". I litteratur och tidigare forskning nämns ofta att de inbundna, blyga och tysta barn är svårare att upptäcka i skolan (Pousette, 2010), flera av våra informanter talar också om tapetblommorna:

Det är ju så olika; en del barn blir utagerande, de är lätta att upptäcka. Men de som smälter in i väggen och blir de snälla och goda barnen som gör allt som fröken eller magistern säger, de är svårare att se. De är svårare att upptäcka.

Eller att ett barn är väldigt tyst, väldigt blygt. Alltså, att det är ett barn som faktiskt får anpassa sig. Lever man med en förälder som missbrukar så blir det ju en strategi att anpassa sig; 'Hur är det nu när mamma dricker, hur måste jag vara då?' De lär ju sig väldigt fort att anpassa sig efter det.

Enligt den forskning och statistik vi tagit del av är det väldigt många barn som lever med en vuxen hemma som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Man räknar också med att det finns ett stort mörkertal. Flera av våra informanter nämner också detta; att de är medvetna om att det finns många barn på skolan som lever i den situationen, men som de inte känner till. Många barn går igenom hela skolan utan att identifieras. Kanske beror det på att barnen är tysta tapetblommor eller också är de kanske familjehjältar som är ambitiösa i skolan och har goda relationer till kompisar och lärare i skolan. Familjehjälten nämns ofta som den som är allra svårast att upptäcka för skolan eftersom de är så till synes välfungerande. En av våra informanter berättar följande:

Sen är det ju också så att det finns barn som växer upp där det aldrig kommer fram, men som ändå klarar sig. Man har nån såndär känsla av att det nog är lite comme ci comme ca med mycket, men barnet kommer i tid, är här, söker i och för sig mycket vuxenkontakt, men liksom klarar skolan...

En annan av våra informanter nämner att barn till föräldrar som överkonsumerar ofta har ett stort kontrollbehov. De vill ha kontroll över kompisar och lärare. En del barn skyndar sig också ofta hem från skolan. Hon menar att man då kan fatta misstanke om att barnet vill hem för att det behöver ha koll på en förälder. Häregård (1994) beskriver hur familjehjälten tar över ansvaret när föräldrarna sviktar. Hjälten kanske hämtar sina syskon på fritids och handlar med sig mjölk på vägen hem. I väldigt dysfunktionella familjer sköter familjehjälten ofta hemmet med städ, disk och tvätt.

Christensen (1993) menar att man i förskolan och skolan på ett pedagogiskt sätt kan visa barnet andra strategier och roller att använda sig av. Hon menar till exempel att man bör visa "familjehjälten" att den är sedd och bekräftad även när den inte är "duktig". Flera av våra informanter menar att mycket av deras arbete med barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar går ut på att hjälpa barnet att "hitta strategier" för att hantera sin vardag. En av våra informanter berättar om hur hon tydliggör för barnet vad som är vuxnas ansvar och vad som är barns ansvar. Hon förklarar att det ibland kan gå över till att ett barn har större ansvar än de vuxna, men att det inte ska vara så. En annan av kuratorerna berättar följande:

Man får hjälpa dem med att få en förståelse för vad det skulle kunna vara (som gör dem så arga. vår anm.) 'Kan det vara så att mamma dricker och därför är du så arg hela tiden?' Ja, hjälpa dem i den förståelsen, lätta på den bördan.

Föräldrars tecken på överkonsumtion

Alla våra informanter berättar att en tydlig indikation på att något inte står rätt till när en förälder kommer påverkad till skolan och/eller luktar alkohol. Det kan vara då barnen hämtas från fritids, vid utvecklingssamtal eller föräldramöten. Sådana händelser menar skolkuratorerna är ett tydligt tecken och något som, enligt samtliga, alltid efterföljs av någon form av åtgärd. Några uttrycker att det är vuxnas ansvar att agera om man ser någon förälder påverkad och att det är viktigt att "våga ta den diskussionen med en förälder".

Det kan vara ett ärende när föräldern kommer påverkad till ett utvecklingssamtal, så tydligt kan det vara faktiskt.

Lättupptäckt, ja det är ju om någon förälder skulle komma hit och vara full och ska hämta sitt barn, ja det är ju väldigt lätt att ta på.

Andra "avvikande beteenden" som våra informanter menar kan vara tecken på överkonsumtion är när föräldrar uteblir från utvecklingssamtal, föräldramöten eller andra

skolsammanhang. Att föräldern är svår att få kontakt med tas även upp som en del i detta. Familjer där det förekommer överkonsumtion är ofta slutna system, vilket innebär att de genom att inte släppa in någon i systemet isolerar sig från omvärlden. Genom att inte närvara vid olika skolsammanhang håller familjesystemet sig slutet och familjehemligheten om överkonsumtion kan på så vis bevaras (Schjöldt & Egeland, 1994). För föräldrar i en familj där det förekommer överkonsumtion kan det alltså vara medvetet att inte dyka upp på föräldramöten och utvecklingssamtal eftersom det minskar risken att de bli konfronterade.

Man kommer aldrig på föräldramöten, man är aldrig med på utvecklingssamtal, man kommer aldrig.

Varför kommer aldrig den här mamman på utvecklingssamtal? Eller; nu luktade hon alkohol.

Lambie och Sias (2005) menar också att det är viktigt att vara observant på föräldrar som missar föräldramöten, som inte går att nå och som inte engagerar sig i barnets skolgång.

Under flera av våra intervjuer resoneras det kring att ”allt drickande” inte behöver vara skadligt för barn, utan att föräldern kan hitta strategier för att klara av föräldraskapet ändå. En informant tar som exempel att en förälder kanske enbart dricker då barnet är hos sin andra förälder, vilket kan innebära att barnet kanske inte påverkas särskilt mycket. En annan informant förklarar att det kan vara skillnad på ”socialt drickande” och då drickandet innebär ett ”destruktivt liv”. Hon berättar vidare att båda alternativen är destruktiva, men att det oftast tar längre tid innan det förstnämnda fallerar och blir riktigt skadligt för barnet. Viktigt att tillägga i sammanhanget är att alla våra informanter menar att barn oftast påverkas negativt av en förälders överkonsumtion, men att det är väsentligt att utforska vidare hur barnets situation ser ut.

Det kan ju vara så att man har strategier för att faktiskt vara en tillräckligt bra mamma eller pappa ändå. Fastän att man dricker lite för mycket eller ja... Så att ja, jag vet inte, visst påverkar det barn, men vart går gränsen och så?

Det beror helt på hur överkonsumtionen ser ut, tänker jag. Det behöver ju inte va så att en överkonsumtion gör att barnet far illa. Det behöver inte alltid vara så.

Socialstyrelsens (2009) vägledande material för aktörer som möter barn som lever i familjer där det förekommer missbruks- eller beroendeproblematik beskriver att olika barn påverkas olika av missbruk. Skadeeffekten beror på hur miljön kring barnet ser ut och vilka risk- och skyddsfaktorer som finns till förfogande. Detta innebär att överkonsumtion inte alltid behöver vara direkt skadlig för ett barn, vilket några av våra informanter också antyder (Socialstyrelsen, 2009).

Att avslöja en familjehemlighet

Ett stort antal av våra informanter menar att det inte hör till vanligheterna att barn själva kommer till dem och berättar att någon i deras hem överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Flera antyder att de kan träffa barn av en helt annan anledning ett tag, utan att ämnet överkonsumtion tas upp, men att det efter en tid kommer fram i samtalen när barnet berättar. Flera av våra informanter menar att detta beror på att barn är lojala mot sina föräldrar och skyddar dem genom att inte berätta hur de har det hemma. Vidare påtalas detta vara en anledning till att överkonsumtion inte är direkt synligt för utomstående via barnet på grund av den lojalitetskonflikt de ofta känner inom sig.

Barn är så lojala mot sina föräldrar och de kanske har en jättestor oro och så, men de visar inte riktigt den.

Familjehemlighet är ett ord som flera av våra informanter använder sig av och menar är något barn som har någon i hemmet som överkonsumerar inte vill berätta på grund av deras lojalitet till föräldrarna. Om ett barn ändå vågar berätta för skolkuratoren har det ofta gått ganska långt med överkonsumtionen och hemsituationen har kanske blivit ohållbar, menar en av informanterna. Att avslöja familjehemligheten är inte ”det första man gör”. En annan av våra informanter talar om att hon bedömer vilka risker det finns med att vidarebefordra det barnet berättat till samverkanspartners då det handlar om en familjehemlighet, vilket vi anser understryker allvaret i de regler och normer kring överkonsumtion som kan finnas i en familj.

För att det finns alltid en ökad risk att utsätta barnet för att liksom ha avslöjat en familjehemlighet.

Begreppet familjehemlighet används ofta i samband med överkonsumtion i den aktuella forskning vi har valt att ta med. Tinnfält (2008) har i sin studie intervjuat ungdomar som har föräldrar som missbrukar om deras tankar kring att berätta för någon vuxen om sin familjehemlighet. Resultaten visar på att det ofta är en lång process som följer olika steg. En slutsats som drogs i avhandlingen var att ungdomar gör en riskbedömning för att avgöra om de kan lita på en vuxen person innan de väljer att berätta sin familjehemlighet (Tinnfält, 2008). Detta stämmer överens med våra resultat där flera skolkuratorer menar att de ofta har kontakt med ett barn en tid innan barnet berättar att någon i deras hem överkonsumerar. I enlighet med Tinnfält (2008) studie kan man tänka sig att det beror på att barn först gör en riskbedömning, och avväger om de kan lita på skolkuratoren eller inte. Även Christensen (1993) menar att barn som har föräldrar som missbrukar har svårt att lita på vuxna människor, eftersom de vuxit upp med att de ofta är oförutsägbara.

En av våra informanter uttrycker att barn till föräldrar med överkonsumtion ofta är fyllda av känslor av skam. Hon menar att det är en av de bidragande orsakerna till svårigheterna i att upptäcka dessa barn. Några av våra informanter menar att en anledning till att barn inte berättar för någon om att deras föräldrar överkonsumerar är för att de ”tror att det ska vara såhär”. Anledningen sägs vara att små barn inte kan relatera till hur man ska ha det och tror att det de upplever hemma, det upplever även andra barn.

I de små åldrarna tror man ju att alla har det såhär som jag har det, man ser ju inte det som nåt konstigt utan att alla har det såhär.

Tystnaden det innebär att hålla inne en familjehemlighet innefattar även beteende och känslor och medför att många svåra och skamfulla känslor fyller barnet (Christensen, 1993). Detta skriver också Lambie och Sias (2005) om som menar att det även följs av känslor av att vara dålig och värdelös. För att kunna klara av att leva med dessa starka känslor intar barnet olika roller som överlevnadsstrategi vilka brukar benämnas: clownen, syndabocken, familjehjälten och tapetblomman (Lambie & Sias, 2005).

Lärarna är viktiga!

Samtliga informanter betonar hur viktigt deras samarbete med lärare och andra pedagoger på skolan är. Flera menar att det oftast är lärare eller fritidspersonal som först fattar misstanke om att ett barn har en problematisk hemsituation. De understryker att lärarna är de som jobbar närmast föräldrar och barn och kanske ofta är dem som ser saker först. En av informanterna berättar att om pedagogerna på skolan har en oro för ett barn kan de gå vidare till skolans

elevhälsoteam för att få hjälp av deras insatser. Hon menar att det ofta är i det skedet som skolkuratorns insatser kommer in.

Jag tänker att i många fall när det är så här är lärarna väldigt viktiga. Det är de som ser och känner. De träffar ju också föräldrarna mer naturligt, med utvecklingssamtal och föräldramöten och vad det nu kan vara. Det är ofta där det kanske väcks någonting först; att här stämmer det inte riktigt.

Så lärarna är en stor del i det hela, kanske den största.

Kuratorerna berättar också att om de är oroliga för ett barn har de ofta som rutin att prata med barnets klasslärare för att höra hur det funkar i klassen och skolan.

Dels stämmer man av med pedagogerna; 'Hur funkar det i klassrummet?' 'Har ni sett något?'

En av informanterna menar att lärarna ibland kan ha ett bättre utgångsläge för att prata med barnen om hur de mår och hur de har det hemma, än vad kuratorn har. Hon menar att det inte alls är säkert att det är hon som skolkurator som ska ta en kontakt med barnet. Om barnet har en bra relation till sin lärare och läraren är en person som det är lätt att prata med kan den kontakten vara nog så viktig för ett barn som en kuratorskontakt. Westling Allodi (2010) skriver att goda relationer till lärare är en avgörande skyddsfaktor för barn i skolans miljö. Sådana relationer, menar hon, kan skydda mot negativ påverkan av andra riskfaktorer som barnet har med sig (Westling Allodi, 2010)

Lamibe och Sias (2005) understryker hur viktigt det är att skolans personal samarbetar och utnyttjar varandras kompetens kring de här frågorna och barnen. En av informanterna påpekar dock att om hon skulle få kännedom om att ett barn har en vuxen i hemmet som överkonsumerar kanske hon inte skulle vända sig till barnets lärare direkt och berätta allt om barnets situation. Kanske skulle hon snarare ställa lite frågor runt barnet och uppmana läraren att "hålla lite koll". Hon menar att det är viktigt att barnet får ha en normal miljö i klassrummet. Barn kan påverkas mycket av vilka förväntningar som finns på dem. Om läraren får reda på mycket bekymmersamt om ett barns hemsituation blir det kanske inte bemött på samma sätt som det skulle ha blivit annars.

8.3 Indikerad prevention

I indikerad prevention ligger fokus på individen och arbetet riktar sig till de barn och ungdomar som man misstänker eller vet säkert befinner sig i riskzonen. Det arbete skolkuratorn utför med fokus på enskilda individer kan beskrivas som indikerad prevention. Vi har också valt att innefatta samverkan med föräldrar eftersom det centrala i det arbetet är att främja och gynna kontakten med det enskilda barnet. En anmälan till socialtjänsten innefattar oro för ett specifikt barn, varför även samverkan med dem faller här under.

Kontakten med barnet

Under intervjuerna ställde vi en fråga som handlade om hur skolkuratorernas kontakt med barnet kan se ut. Flera skolkuratorer har liknande resonemang. De första tillfällena man träffas handlar om att utforska hur barnet har det, speciellt då man misstänker att det kan finnas överkonsumtion i barnets familj. De "kartlägger hur barnet har det förövrigt" och frågar som "hur är det hemma?" ställs till barnet. I början handlar arbetet mycket om att skapa en relation till barnet och bilda "allians" med dem.

Där handlar det ju också om att man måste bygga upp en allians här och ha flera samtal.

Jag kanske skulle börja med att liksom försöka skapa någon relation till barnet [...] Så att det ändå i förlängningen skulle kunna leda till att kanske kunna prata med det här barnet och få fram någon historia så.

Resultatet i Tinnfält (2008) avhandling visar att relationer till vuxna spelar stor roll för ungdomars psykiska hälsa och det är väsentligt för ungdomarna att känna förtroende och bli lyssnade på. Ungdomarna blev tillfrågade om hur de önskade att samtal med skolsköterskan skulle vara och vad som var viktigt i dem. Där visar resultaten att förtroende, lyhördhet och äkthet var några av de faktorer som ungdomarna ansåg var av störst vikt (Tinnfält, 2008).

Andra återkommande svar under våra intervjuer handlar om hur skolkuratorerna, när de vet att det finns en överkonsumtion hos barnets förälder, försöker hjälpa barnet att hitta strategier för att hantera tillvaron. Mycket i det arbetet kan handla om att kartlägga om barnet har andra signifikanta vuxna omkring som kan fungera som skyddande nätverk, få reda på vad barnet gör då föräldern dricker och om barnet har någon att ringa i de situationerna. Annat skolkuratoren kan hjälpa barnet med är att hitta strategier att använda sig av om läget hemma skulle "balla ur"; exempelvis ringa till socialjouren eller polisen. Att ha ett nätverk runt omkring sig och att ha kännedom om vad man kan göra om situationen hemma bli akut omnämns i "Social Rapport 2010" som exempel på skyddsfaktorer som kan hjälpa barn att bättre klara påfrestningar i tillvaron (Socialstyrelsen, 2010).

‘Vad kan du göra då?’ till exempel. ‘Finns det någon du kan ringa till?’ ‘Finns det någon annanstans att gå?’

En annan viktig del i de här samtalen är att försöka "lägga bort skulden från barnet" och hjälpa barnet att förstå sin situation. Att prata med barnet om det som händer hemma, uttrycker en av våra informanter, kan leda till att barnet känner sig lugnare och mindre ensam. En av informanterna menar även att samtal med barn inte behöver kretsas kring det som barnet upplever är jobbigt hemma, utan också kan handla om andra vardagliga saker. Det viktiga är att "utgå från det som barnet vill prata om".

Men det är ju också att lägga bort skulden från barnet och så liksom få en förståelse för ja vad handlar.. vilka strategier skulle man kunna ha och så.

Lätta på den bördan och lägga det någon annanstans.

I Socialstyrelsens (2009) vägledande rapport för aktörer som möter barn som har föräldrar med missbruks- eller beroendeproblematik står det att barn som växer upp under svåra hemförhållanden har bättre möjligheter att hantera svårigheter om de har en utomstående vuxen som ger dem stöd och bekräftelse. Även Westling Allodi (2010) skriver att vuxna personer i skolan, som gör insatser och bryr sig om barnen, är en viktig skyddsfaktor för barn. Att låta barn som har en förälder som missbrukar bearbeta sina känslor och tankar under samtal med skolkuratoren menar Lambie och Sias (2005) är av stor vikt. De nämner även att skolkuratoren bör förmedla att barnen inte är ensamma om sitt problem för att avlasta dem från skam och skuld.

En allians med föräldrarna

Samtliga informanter påpekar hur viktig deras relation till barnets föräldrar är. Några av dem benämner denna relation som "arbetsallians" och menar att det krävs ett ständigt arbete för att upprätthålla den. På frågan om skolkuratorerna arbetar med viktiga personer i barnets nätverk, svarade flera av dem att de anser att samverkan med föräldrar är en grund för att kunna arbeta med barnet och få det att må bra. Några uttalade det till och med att en sådan samverkan är nödvändig för att arbetet med barnet ska få någon effekt.

Jag ser det som meningslöst att bara arbeta med barnet.

Om tanken är att vi ska försöka få barnen att må så bra som möjligt måste vi tänka nätverk också.

Detta resultat stämmer överens med ett systemteoretiskt synsätt som menar att alla medlemmar i en familj ingår i ett system och att alla påverkar och påverkas av varandra. Därför ger det ingen större effekt att endast arbeta med en medlem i systemet, eftersom denne i sin tur påverkas av de övriga medlemmarna (Schjöldt & Egeland, 1994). Att som skolkurator ha en arbetsallians med föräldrar kan därmed förstås som en förutsättning för att kunna arbeta med och uppnå förändring hos barnet.

Några av skolkuratorerna uttrycker att de måste ”ha föräldrarna med sig” och en regelbunden kontakt med ett barn förutsätter därför tillåtelse från föräldrarna. De understryker också att föräldern helst ska uppfatta kuratorskontakten som positiv för att arbetet med barnet ska bli så gynnsamt som möjligt. Om en förälder ser barnets kontakt med skolkuratoren som negativ skulle man ur ett systemteoretiskt perspektiv kunna tänka sig att barnet påverkas av förälderns negativa inställning och risken blir därmed att kontakten inte får någon större effekt (Schjöldt & Egeland, 1994).

Flera av våra informanter anser att det är viktigt att de ger stöd till föräldern också, och inte bara till barnet. Några av dem uttrycker att det är betydelsefullt att ha en relation till och samverkan med föräldrarna eftersom det ger insyn i familjen. På så vis får skolkuratoren bättre förutsättningar att få reda på hur barnet har det hemma. Att få tillgång till en sådan insyn i familjen är inte något självklart, menar våra informanter. Ibland ligger det mycket arbete bakom att skapa en god relation till familjen.

Jag bjuder in mig själv liksom. Ligger på. Där får jag liksom på något sätt slita mig fortsatt in i familjen för att inte barnet ska bli övergivet.

Om det inte leder till någon utredning och det inte blir någon insats så måste jag ju ändå ha en kontakt liksom.

Att skapa relation och samverkan med föräldrarna kan ses som ett sätt för skolkuratoren att få insyn i familjesystemet. Familjer där det förekommer överkonsumtion är ofta slutna system som inte tillåter andra någon insyn in i systemet eftersom det kan innebära att familjehemligheten avslöjas (Payne, 2002). Christensen (1993) menar att tystnaden om familjehemligheten är viktig för att familjesystemet ska fortsätta fungera i ett oförändrat tillstånd. Eftersom ingen utomstående släpps in i systemet tenderar familjen att bli isolerad. Med detta i åtanke kan familjer som inte vill samarbeta med skolkuratoren, eller andra utomstående, vara en varningssignal på att något inte står rätt till. En löpande insyn för skolkuratoren kan även innebära att förändringar i systemet har större chans att komma till dennes kännedom.

Flera av våra informanter berättar att en del i deras föräldrabete kan innebära att konfrontera föräldrar angående deras överkonsumtion. Några kuratorer berättar att det har hänt att skolan misstänkt att en förälder har varit berusad vid ett sammanhang knutet till skolan. De flesta menar att vid en sådan incident är det viktigt att direkt ta upp frågan och att försöka göra det i dialogform med föräldern.

Sen kan man ju alltid ta in föräldrarna och se också deras version; hur tänker de kring det här?

Men när vi satt här och pratade sen då sa jag såhär; 'personalen upplever att du luktar alkohol till och från'.

När detta ämne kommit på tal under intervjuerna påtalar några av informanter även att det är vanligt att en förälder som hamnar i ett konfrontationsläge förnekar och bortförklarar att det skulle förekomma överkonsumtion i deras hem.

Ibland har jag tagit upp det direkt med en förälder och då kan de ju hitta på alla möjliga... Ja... Man får ju ha en öppen dialog också då.

Sen kom de klassiska bortförklaringarna från mamman och pappan.

Enligt flera av våra informanter förekommer det också att föräldrarna i ett sådant läge kan bli "jättearga" på skolkuratoren och att det ibland kan bli "jobbiga möten". För att bevara familjehemligheten i slutna system menar Lambie och Sias (2005) att familjemedlemmarna gör allt för att utomstående inte ska få insyn i systemet. Ur ett systemteoretiskt perspektiv kan man tänka sig att en anledning till att föräldrar upprörs när skolkuratoren konfronterar dem i detta är för att ämnet som ingen talar om annars nu tas upp av någon utanför systemet. Detta bryter de regler och normer som finns och systemets jämvikt sätts i gungning, eller med andra ord; familjens homeostas rubbas (Payne, 2002). Att förneka och bortförklara konfrontationer från skolkuratorer kan i en sådan situation ses som föräldrarnas åtgärder för att systemets homeostas ska förbli i balans (Öquist, 2003).

Att anmäla till socialtjänsten

Ett återkommande tema under våra intervjuer är den kontakt och det samarbete som skolkuratoren har med socialtjänsten. Under intervjuerna framkommer att en del av våra informanter är anställda via socialtjänsten, andra via skolan. Alla lyder dock under socialtjänstlagens krav på att anmäla till socialtjänsten om det finns en oro för att ett barn far illa. Misstankarna behöver inte vara bekräftade och orsaker till att ett barn far illa behöver inte heller vara definierade. Det får en vidare utredning gjord av socialtjänsten utvisa (Socialstyrelsen, 2009). Alla informanter nämner denna anmälningsskyldighet.

Ja, är det så att ett barn far illa måste man göra en anmälan.

Sen har jag ju en anmälningsplikt, om jag ser att här stannar mina begränsningar för vad jag kan göra, här behöver ju socialtjänsten kopplas in.

Att anmäla till socialtjänsten framstår som en ganska komplex process där många aspekter spelar in. Vissa av informanterna betonar att de inte anmäler till socialtjänsten enbart vid misstanke om att ett barn har en vuxen i hemmet som överkonsumerar, utan att det krävs att det faktiskt finns en oro för barnets situation, till exempel att omvårdnaden sviktar eller att barnet har stor frånvaro från skolan. Andra är tydliga med att anmälan bör göras direkt vid misstanke. De flesta är ändå överens om att det underlättar om man vet mer bekräftat att ett barn far illa av sin situation. En av våra informanter uttrycker följande som svar på frågan om det är någon skillnad på hur hon agerar om det finns misstanke om överkonsumtion i hemmet eller om man vet det mer bekräftat.

Det är alltid bättre om man gjort nåt slags förarbete. Att det finns mer på fötterna. Men i den bästa av världar så tänker jag att man ska agera lika effektivt.

Att överkonsumtion och missbruk är så pass luddigt nämns som en av orsakerna till att det kan vara svårt att veta när en anmälan bör göras. En av informanterna menar att det inte är lika tydligt när ett barn far illa- och vart gränserna går vid "drickande" som vid till exempel

misshandel. Flera av informanterna menar att det finns solklara fall då man bör anmäla, och andra som är mer tveksamma. Om båda föräldrarna dricker eller om en förälder kommer full till skolan, nämner någon som ett givet fall då en anmälan bör göras.

Flera av kuratorerna berättar att de har ett bra och naturligt samarbete med socialtjänsten. Flera beskriver hur de använder socialtjänsten som bollplank och konsultation i ärenden där de är osäkra på hur de ska gå tillväga. Socialtjänsten kan rekommendera om de bör göra en anmälan direkt eller om de bör ha mer på fötterna först. Med socialtjänsten kan kuratorerna diskutera kring hur de på bästa sätt bör agera för att gynna barnet på lång sikt.

En av kuratorerna påtalar att hon är medveten om att ”det kan dra igång stora saker” när man anmäler till socialtjänsten. Samtidigt betonar flera av kuratorerna att det också är ett stort problem att så många utredningar läggs ned och att långt ifrån alla anmälningar som görs leder till insatser.

Sen vad effekterna av det blir är inte alltid tillfredsställande, tycker jag. Även om man uppmärksammar och får en medvetenhet om att barn befinner sig i miljöer där det inte finns ett tydligt och klart vuxenansvar så är det ju inte alltid säkert att det blir insatser för det, eller att barnet blir avlastat. Där kan det uppstå en känsla av otillfredsställelse.

Risken är att ingenting mer händer när utredningen läggs ned. När både socialtjänst och skola tycker att de har gjort vad de har kunnat riskerar barnet att bli ”övergivet”. En av våra informanter menar att detta är något som socialtjänsten, eller alla som jobbar i profession, måste bli väldigt mycket bättre på att hantera.

Flera av informanterna menar att det inte är speciellt ovanligt att en utredning läggs ned på grund av att barnet tar tillbaka sin historia, kanske på grund av rädsla. Därför menar någon att det kan vara lättare att göra en anmälan om man själv har sett eller hört något och det inte enbart är barnet som har berättat. Vidare menar hon att oavsett hur oron uppkommit är det ändå viktigt att anmäla.

Det är inte min sak att värdera det som sägs utan agera utifrån det som sägs. Jag kan inte bedöma om ett barn talar sanning och ett annat barn inte gör det. Det är inte min uppgift i det här sammanhanget.

Ett dilemma i samband med en socialtjänstanmälan tycks vara att man helst vill ha mycket på fötterna innan man anmäler, samtidigt som flera av våra informanter påtalar att en skolkurator inte har någon uppgift att utreda en familj.

Att prata med barnet om socialtjänstanmälan

I Tinnfälts (2008) avhandling framkom att ungdomarna tyckte att det var viktigt att det som de berättade för skolsköterskan kunde sägas i förtroende utan att riskera att det vidarebefordras till någon annan person. En av våra frågor under intervjuerna rörde hur kuratorerna hanterar dilemmat mellan att ha barnets förtroende och att samverka med andra aktörer och då till exempel socialtjänsten. Alla informanter menar att detta är en svår fråga och ett ständigt återkommande dilemma i deras arbete. Flera av kuratorerna talar om att barn är lojala mot sina föräldrar och att man måste vara medveten om det förtroende man har fått från barnet. Det är inte alltid lätt att anmäla ett barns föräldrar som ju, trots sina brister, ofta är de viktigaste personerna i barnets liv. Våra informanter framhåller att det är viktigt att informera om och vara tydlig med hur deras tystnadsplikt och anmälningsskyldighet fungerar.

Jag försöker alltid vara tydlig i början. Om jag träffar ett barn och vi bestämmer att vi ska ses fem gånger; då försöker jag vara tydlig redan från början så det inte blir missförstånd.

Några av kuratorerna påpekar också att de genom att informera om hur de jobbar och vilken skyldighet de har att anmäla ger en öppning för barnen att välja vad de vill berätta.

Och i och med det så har man ju ett val. Då kan man själv välja om man vill berätta och det är också en ärlighet i det.

I Tinnfält (2008) avhandling framkom vidare att om det blev aktuellt med en anmälan till socialtjänsten uttryckte ungdomarna att det var viktigt att de fick information och fick vara delaktig i vad som hände. Detta stämmer väl överens med det våra informanter berättar om sitt arbete. En av informanterna beskriver utförligt hur hon pratar med barnet (anpassat utifrån dess ålder) och frågar om vad som kan stå med i anmälan, hur det ska formuleras och vad som är okej att säga. Hon menar att det är viktigt att barnet är med hela vägen.

De ska veta vad som står till socialtjänsten, de ska ha den informationen liksom, så att det blir rätt, att det blir deras ord.

I citatet nedan förklarar en av kuratorerna om hur hon kan berätta för ett barn att hon kommer göra en socialtjänstanmälan.

‘Det här är så allvarligt som du berättar nu så jag behöver faktiskt hjälp. Jag som vuxen kan inte göra det här själv, jag behöver hjälp från någon annan vuxen’.

Att prata med barnet om anmälan är viktigt för att barnet ska känna att det har skydd och stöd omkring sig. En viktig del i kontakten med barnet inför en anmälan till socialtjänsten är att utforska kring om det finns fler personer runt barnet som kan vara med och stötta det. Flera av informanterna betonar att barnet hamnar i en utsatt situation när en anmälan görs och att det finns en risk att barnet känner sig utelämnat och övergivet. Om barnet har någon viktig person i sitt nätverk att ty sig till kan det också ge det styrka att våga berätta.

Trots att kuratorn pratar med barnet kring anmälan, kan det ibland ändå kännas väldigt skrämmande för barnet. En av kuratorerna berättar att det har hänt att hon har kompromissat med ett barn genom att komma överens om att ses regelbundet och så länge avvakta med anmälan för att se hur situationen utvecklar sig. Givetvis går det dock inte alltid att tillmötesgå barnet i dess önskan om att inte anmäla till socialtjänsten. Några av kuratorerna berättar att det har hänt att barn har blivit arga på dem för att de har gjort en anmälan. En av dem berättar om hur det i en sådan situation behövs tid för att vinna tillbaka alliansen, om det överhuvudtaget går.

Behålla alliansen med föräldrar i samband med anmälan till socialtjänsten

Alla våra informanter berättar att de vid misstanke om överkonsumtion alltid meddelar barnets föräldrar innan de gör en anmälan till socialtjänsten och att de förklarar på vilka grunder de gör den och varför. Flera berättar att de kallar föräldrarna till ett möte på skolan och försöker få deras syn på situationen. Det framgår i flera av våra informanternas svar att en anledning till att underrätta föräldrarna innan en anmälan görs är för att försöka bibehålla en arbetsallians med dem.

Så jag träffar ju alltid föräldrarna innan jag gör en anmälan. Det måste jag liksom alltid; Berätta, hur jag tänker och varför jag lämnar över den till socialtjänsten. Det tycker jag nästan är det viktigaste.

En av våra informanter berättar att hon anser att en viktig anledning är att ha fortsatt förtroende från föräldrarna, eftersom det annars även kan påverka barnets förtroende för henne. Ur en systemteoretisk vinkel är detta förståeligt då medlemmarna i ett familjesystem påverkar och påverkas av varandra (Schjöldt & Egeland, 2003). Några av våra informanter har även som vana att närvara vid familjens första möte med socialtjänsten, vilket ses som positivt när det gäller relationen till föräldrarna och det fortsatta förtroendet. Lambie och Sias (2005) menar att skolan är en viktig arena för att upptäcka barn som lever i en familj där någon missbrukar och att skolkuratoren har en unik möjlighet att fungera som länk mellan till exempel föräldrar och socialtjänst.

Men gör jag en anmälan så är jag alltid med på anmälningssmötet [...] Då är jag alltid med för att förklara att det är jag som har gjort den, stå för den, på vilka grunder och hur jag tänker.

När det gäller samverkan med socialtjänsten och så är det... Där bygger det också på förtroende och kontakten (till föräldern, vår anm.).

Flera av våra informanter berättar om hur de resonerar i de fall då deras anmälan inte resulterar i någon utredning eller insats från socialtjänstens sida. Förtroendet och arbetsalliansen betonas då som extra viktig. En informant menar att arbetsalliansen är av stor vikt för att kunna stötta och motivera föräldern till att ta emot annan hjälp på frivillig basis. En annan informant berättar att hon innan socialtjänstanmälan resonerar med sig själv kring vad av det barnet sagt som ska stå med. Hon menar att i de fallen då socialtjänsten inte vidtar åtgärder mot familjen kan viss information skada barnet på sikt.

Att man tittar på skaderekvisiten litegrann; Vad gynnar barnet och vad skadar barnet, i ett senare skede?

Att föräldern pratar bort det skolkuratoren skrivit i sin anmälan vid första mötet med socialtjänsten, tas upp av några informanter och uttrycks som sorgligt och "tröstlöst". Föräldrar kan säga saker som att "skolan är bara ute efter mig ändå", berättar en av våra informanter. Öquist (2003) skriver att om slutna system får behålla sin avskärmning under en längre tid kommer till slut osanna föreställningar, om världen och samhället utanför systemet, att framträda. Detta kan tänkas vara en förklaring till ett sådant uttalande.

Mycket god och tät kontakt med ett barns förälder, menar en av våra informanter inte alltid behöver gynna barnet utan "det kanske hämmar istället". Barnet kan känna att skolkuratoren är "mer mammas eller pappas" och inte står på barnets sida.

Att hänvisa vidare

Flera av våra informanter berättar att det händer att de rekommenderar stödgrupper för de barn som de vet har en vuxen i hemmet som överkonsumerar.

Jag har varit på studiebesök med en elev på BonaVia, och föräldern också, för att se om det skulle kunna vara någonting.

Resultatet av den enkätstudie som Elgán och Leifman (2010) gjorde som riktade sig till högstadieskolor visade att det är vanligt att skolor som identifierat unga som har föräldrar med missburksproblematik hänvisar dem till någon typ av stödgrupp utanför skolans verksamhet.

Informanterna beskriver att det är en ganska stor del av deras arbete som handlar om att hänvisa vidare till olika typer av stödjande verksamheter. Socialtjänsten är givetvis en av de

viktigaste samverkansparterna som de hänvisar vidare till. Några av våra informanter berättar att det till exempel kan handla om att rekommendera en förälder eller ett barn något annat samtalsstöd eller att familjen får förslag om ”hemma hos:are”.

Som kurator jobbar man mycket med att hjälpa vidare till andra ställen. Jag kan inte jobba med alla frågor här, utan mitt uppdrag är ju egentligen att eleven ska må så bra att det kan nå målen.

Då kanske det är så att föräldern ska vara någon annanstans. Den kanske behöver hjälp någon annanstans.

8.4 Huvudresultat

Nedan presenterar vi de huvudresultat vi funnit intressanta för vårt syfte och för att besvara våra frågeställningar.

- På informanternas skolor finns inga konkreta metoder för att uppmärksamma eller stödja de barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. De här barnen är ofta svåra att identifiera, men det förekommer att kuratorerna jobbar med dem och den här problematiken.
- Skolkuratorerna har stor kunskap om, och är uppmärksamma på tecken som kan vara en signal om att ett barn far illa, men ofta är det svårt att veta att de beror på att det finns överkonsumtion i hemmet. Det är lättast att uppmärksamma barn som är utagerande.
- En del i ledet för att uppmärksamma och upptäcka de här barnen är att vara en synlig kurator som barn, föräldrar och skolpersonal vet att man kan vända sig till. Genom att skolkuratoren vistas bland barnen har de också större möjligheter att se hur barnen mår. I arbetet med att upptäcka och stödja barnen är lärarna väldigt viktiga.
- Det är vanligast att det skapas en kontakt mellan barn och skolkurator utifrån något annat problem än att barnen har en vuxen i hemmet som överkonsumerar. Det är ofta något som kommer fram senare.
- Frågor kring riskbruk, missbruk, beroende och överkonsumtion är ofta luddigt; det kan vara svårt att veta vart gränser går för när ett barn far illa, när insatser bör ges och när skolan bör anmäla till socialtjänsten.
- Det är viktigt för skolkuratorerna att ha en bra relation till de föräldrar och barn som de jobbar med. Inte minst är detta viktigt då skolan gör en socialtjänstanmälan, eftersom det då finns risk att det uppstår slitningar mellan familj och skola. Många gånger finns det dilemman kring en socialtjänstanmälan; ett av dem är risken att anmälan inte leder till någon utredning eller insats från socialtjänsten.
- I samtalskontakt med barnen kan skolkuratoren avlasta barnen och hjälpa dem att hitta strategier för att hantera sin vardag.

9 Slutdiskussion

Syftet med uppsatsen var att beskriva och analysera hur skolkuratoren arbetar för att uppmärksamma, upptäcka och stödja barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Med studien framkommer att dessa barn ofta är svåra att identifiera då signaler på detta kan se ut på många olika sätt. Skolkuratorerna har dock kunskap om, och är observanta på, tecken som kan vara en signal på att ett barn far illa. En viktig del i ledet att uppmärksamma och upptäcka dessa barn är att samverka med lärare och att vara en synlig kurator på skolan. Vanligt är att barn kommer till skolkuratoren med andra problem än överkonsumtion i hemmet, men att detta kommer fram efter en tid då det skapats en relation och ett förtroende dem emellan. Relationen till barn och föräldrar är oerhört viktigt, både när det gäller att upptäcka problematiken och då man vet att det förekommer överkonsumtion. Denna relation är av speciellt stor vikt då det blir aktuellt för skolan att göra en anmälan till socialtjänsten.

I den avslutande diskussionen kommer vi att lyfta upp reflektioner vi finner intressanta för vår studies syfte och de resultat vi har kommit fram till. Vi kommer också diskutera några av de tankar och funderingar som väckts under arbetet med uppsatsen.

Bilden av missbruksfamiljen

I den litteratur vi tagit del av framgår att det är lätt att fastna i tanken att familjer där det förekommer överkonsumtion eller missbruk är lika med multiproblemfamiljer där det förekommer många sociala problem. Då denna bild endast stämmer i en bråkdel av fallen är det alltså missvisande att förvänta sig att det ska vara så det ser ut, eftersom det kan innebära att många barn inte uppmärksammas (Christensen, 1993). Detta är något vi är medvetna om och har varit redan från början av uppsatsarbetet. Även våra informanter uttryckte sin medvetenhet kring detta. Trots detta har vi fått reflektera kring hur lätt det är att hamna i fällan och ändå resonera utifrån den stereotypa och schablonmässiga bilden av hur en familj där det förekommer överkonsumtion ser ut. Risken med detta är att barn, som lever i sådana familjer, inte upptäcks eftersom familjen inte stämmer överens med den bilden man har. Vi instämmer med Lambie och Sias (2005) och Bengtsson och Gavelin (2004) som menar att skolkuratorer bör få tillfälle att diskutera egna attityder kring alkohol, droger och överkonsumtion för att kunna bemöta barn i familjer där det förekommer överkonsumtion på ett professionellt sätt.

Upptäcka, och sen då?

Ingen av skolorna eller skolkuratorerna i vår studie uppger att de jobbar på något speciellt sätt för att upptäcka barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Eftersom den här typen av problematik är så pass vanlig kan man fundera kring om det skulle vara en fördel om skolorna hade någon typ av handlingsplaner, riktlinjer eller policys för den här typen av frågor. Vi har också ställt oss frågan hur det hade sett ut om elevhälsoteamet hade någon typ av rutinfrågor eller checklista vid kontakter med barn.

Att bara uppmärksamma och upptäcka barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar hjälper inte alltid det enskilda barnet. Flera kuratorer diskuterar också kring detta under intervjuerna. Den centrala frågan är ju vad som händer när man misstänker eller vet att ett barn far illa av en vuxens överkonsumtion. Vid oro för ett barn gör skolan en anmälan till socialtjänsten, men flera informanter vittnar om utredningar som läggs ned och om att utredningar inte alltid, per automatik, leder till insatser. Socialtjänstlagen, som de flesta av socialtjänstens insatser utgår ifrån, är en frivillighetslag (Socialstyrelsen, 2009). Om en förälder inte vill ta emot hjälp är det inte alltid socialtjänsten kan göra så mycket. Det ska mycket till innan tvångslagstiftningarna blir tillämpliga. Frågor man kan ställa sig är vad

skolan kan göra för de barnen som far illa där inte socialtjänstens resurser kommer till hjälp? Hur kan man se till att de barnen inte bli övergivna av samhället, utan faktiskt får det stöd de behöver? Vi menar att skolorna behöver ha en tydligare strategi för sitt förebyggande arbete. Vi har sett att skolkuratorerna har många olika strategier, på flera olika nivåer, i sitt arbete med målgruppen, men det saknas en övergripande plan för hur man ska arbeta för att identifiera och stödja de här barnen.

Lärarnas betydelse

Alla informanter anger att lärarna har stor betydelse i arbetet för att uppmärksamma, upptäcka och stödja de barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar. Lambie och Sias (2005) skriver i sin artikel om vikten av att personalen på skolan samverkar och utnyttjar varandras kompetenser för att nå och stötta de här barnen. Våra informanter berättar att lärare kan "lämna över" sin oro för en elev till elevhälsoteamet att jobba vidare med, men framförallt talade de mycket om hur de kan utnyttja lärarnas kunskap och närhet till elever och föräldrar. Detta tyder på att samverkan mellan skolpersonalen många gånger fungerar väl. Lambie och Sias (2005) menar att skolkuratorerna borde ha som uppgift att sprida sin kunskap till övrig skolpersonal och ha en rådgivande funktion. Även om vi fick en del indikationer på att det förekommer att pedagoger konsulterar skolkuratoren, var det inte något som diskuterades mycket eller ens något som alla skolkuratorer nämnde. Det var förvisso inte heller något vi frågade rakt ut om under intervjuerna. Givetvis kan det vara så att detta förekom i större utsträckning utan att vi fick kännedom om det under intervjuerna. I enighet med Lambie och Sias (2005) är vår bedömning att det för att nå målgruppen krävs att skolkuratorernas sociala och psykosociala kompetens utnyttjas på skolorna samt att det finns en ömsesidig samverkan mellan skolans personal.

Utifrån resonemanget i ovanstående stycke bör tilläggas att det givetvis finns skillnader mellan skolkuratorers kompetens sinsemellan liksom mellan olika lärares kunskaper. Vi tycker oss ha kunnat se att utbildning, tidigare arbetslivserfarenheter och personligt intresse hos skolkuratorerna är en viktig förutsättning för att kunna identifiera och stödja barn. Detta är också något som Hindberg (1999) skriver om. Hon menar att arbetsbelastning, utbildning och specialisering har visat sig ha en central betydelse för om barn som far illa blir sedda och uppmärksammade eller inte. Å ena sidan kan det förstås tyckas självklart, så är det säkerligen inom alla skolkuratorers arbetsområden, att kuratorernas personliga preferenser styr deras arbete på olika sätt. Å andra sidan känns det problematiskt, eftersom de här barnen finns på alla skolor och behöver stöd, oavsett skolkuratorerna och skolans inställning till problemet.

Vi är beredda att hålla med Bengtsson och Gavelin (2004) som menar att all skolpersonal skulle behöva kontinuerlig handledning kring frågor som rör alkohol och missbruk. Vidare menar de att skolpersonalen också behöver få mod och kunskap om hur man informerar om de här frågorna på låg- och mellanstadiet. Vi tror att skolpersonalen, och i synnerhet skolkuratorerna, kunskap om vad alkohol betyder för barn och föräldraskap kan ha stor betydelse för hur arbetet med att uppmärksamma, upptäcka och stödja de barnen som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar ser ut och fungerar.

Insatser för barn som har en vuxen med riskbruk

Både aktuell forskning och våra informanter menar att en viktig insats för barn, som lever i familjer där det förekommer missbruk, är någon form av stödgruppsverksamhet. Det positiva med dem är att barn får träffa andra barn i liknande situationer och får öva sig på att uttrycka känslor. Dessa stödgrupper riktar sig främst till barn som har någon förälder som missbrukar, alltså en ganska allvarlig alkohol- eller drogkonsumtion. Eftersom även en förälders riskbruk kan påverka barn negativt, anser vi att det även borde finnas insatser tillgängliga för dessa

barn. Flera av våra informanter menar också att stödgrupper, av olika anledningar, inte passar alla barn. Folkhälsoinstitutet (2008) skriver att det i skolan är lämpligt att erbjuda alla barn tillgång till insatser som minskar risken för hälsoproblem. Som exempel på detta nämns att ge träning i att tolka och hantera känslor och utveckla barns förmåga till aktiv problemlösning. Vi anser att sådana insatser vore behjälpliga för barn som inte vill eller får möjlighet att gå i någon stödgruppsverksamhet. Detta är något vi tänker att skolor runt om i landet borde kunna uppmärksamma och utveckla.

Allians med föräldrar, alltid en fördel?

Samtliga informanter betonar att deras relation till barnets föräldrar är oerhört viktig. I alla fall då skolkuratoren har en regelbunden kontakt med ett barn krävs också tillåtelse från barnets vårdnadshavare. Flera av informanterna pratar om betydelsen av att ha en arbetsallians med föräldrarna till ett barn de jobbar med. De menar att en god kontakt med föräldrar gynnar deras kontakt med barnet. En av våra informanter uttryckte dock att en alltför bra och nära kontakt med föräldrarna faktiskt kan hämma hennes kontakt med barnet. Risken är att barnet upplever att skolkuratoren är mer på föräldrarnas sida än på barnets. Vi tycker att detta var en spännande reflektion som vi har funderat vidare kring. Vi inser att det finns både för- och nackdelar med att skolkuratoren har en tät kontakt med barnets föräldrar.

Vart finns clownerna?

I resultat och analyskapitlet presenterade vi de tecken som skolkuratorerna menade kan vara en signal på att barn har en vuxen i hemmet som överkonsumerar. Vi diskuterade också detta i samband med de fyra roller som man menar att barn i missbruksfamiljer ofta tar: familjehjälten, clownen, tapetblomman och syndabocken (Christensen, 1993). Under intervjuerna frågade vi inte informanterna om dessa roller, utan vi frågade bara om de ansåg att det finns vissa tecken hos ett barn som kunde vara en signal på att någon i barnets hem överkonsumerar. När vi sedan analyserade resultatet kunde vi utläsa tre av de typiska rollerna i informanternas svar. Den roll som ingen av dem nämnde var clownen. Christensen (1993) skriver att clownen drar till sig uppmärksamhet genom att skämta och locka andra till skratt. Med hjälp av lustigheter och skoj avleder de uppmärksamhet från föräldrarnas missbruk (Christensen, 1993). Man kan reflektera kring varför inte någon av skolkuratorerna tog upp denna roll och vad det kan bero på. Möjligtvis är clownerna svårare att upptäcka, det kanske inte är lika vanligt att känna oro för ett barn som är glatt och skojar mycket? Det kan också vara så att clownen är en mindre vanlig strategi? För att få mer kunskap om detta hade man förstås kunnat fråga informanterna mer specifikt om de olika rollerna och hur de kan identifiera dem hos barn.

Rastvaktandet som metod

Flera av våra informanter betonar vikten av att ”synas i korridoren”. Även Lambie och Sias (2005) understryker att skolkuratoren bör vara synlig på skolan för att ha chans att identifiera och stödja barnen. Genom att vara rastvakt och röra sig bland eleverna i matsal, korridorer och klassrum kan skolkuratoren förhoppningsvis knyta relationer med barnen och öppna upp för en kontakt med dem som skulle vilja och behöva någon typ av stöd. Flera av våra informanter menar att de eftersträvar att vara en synlig kurator för att kunna möta även de barn som inte självmant söker kontakt. Vi tror att detta är en viktig del i skolkuratorns arbete och att det krävs att skolkuratoren ser rastvaktandet och fältandet som en viktig metod i sitt jobb för att uppmärksamma barn. Rastvaktandet behöver ha ett klart syfte och bli en tydlig del av skolkuratorns uppsökande arbete.

Att våga berätta

Vi har ställt oss frågan om fler barn skulle våga gå till skolkuratoren och berätta om sin hemsituation om de visste att de kunde göra det utan föräldrarnas vetskap och utan risk att uppgifter behövde vidarebefordras till socialtjänsten. I Tinnfälts (2008) avhandling framkom att ungdomarna menade att en av de viktigaste faktorerna i samtal med skolsköterskan var att de kunde prata i förtroende utan risk att något skulle vidareföras. Det är intressant att, i teorin, fundera kring vilka effekterna skulle kunna bli om kravet på föräldrarnas tillåtelse skulle slopas, men vi menar inte att skolkurators samtalskontakt med barn i praktiken borde ske utan föräldrars godkännande.

Ett av de tydligaste resultaten som framkom av våra intervjuer var att det är väldigt sällan barn spontant söker kuratorskontakt på grund av att de har en vuxen person hemma som överkonsumerar. I de allra flesta fallen skapas en kontakt mellan barnet och skolkuratoren utifrån något annat problem som barnet har. Överkonsumtionen är något som kommer fram senare under samtal. Innan barnet vågar berätta om sin hemsituation för någon utomstående vuxen görs en riskbedömning om den vuxne är en person de vågar lita på och anförtro sig till (Tinnfält, 2008). Att barn är lojala mot sina föräldrar är också något våra informanter är medvetna om och har erfarenheter av. Att ha någon att våga berätta för kan vara viktigt och fylla stor betydelse för ett barn. Häregård (1994) skriver: "En bra kontakt med en vuxen i omgivningen som lyssnar och stödjer kan räcka för att undanröja riskerna. De som inte får möjligheter att bearbeta sin uppväxt i ett missbrukshem konstruktivt kan alltså vara illa ute. Om barnet får möta positiva förebilder ökar chanserna att det går bra" (Häregård, 1994, s. 10). Med vetskap om detta skulle man förstås önska att alla de här barnen hade en vuxen person utanför familjen som de kunde lita på och anförtro sig åt. Alla barn i grundskolan har kontakt med skolsköterskan via bland annat hälsosamtal (Backlund, 2007). Man kan ställa sig frågan ifall det hade underlättat för en del av de barn som bär på en familjehemlighet om de på ett mer naturligt sätt hade en lika självklar kontakt med skolkuratoren?

En dubbel riskbedömning

När det finns oro för att ett barn far illa nämns ofta hur professionella vuxna gör riskbedömningar kring barnets situation. Skolkuratorerna i vår studie ger exempel på hur de kartlägger vilka risk- och skyddsfaktorer som finns kring barnet och hur de överlägger inför en eventuell socialtjänstanmälan; vad gynnar barnet på lång sikt? Faktum är dock att i de här tidiga mötena mellan skolkurator och barn rör det sig antagligen ofta om vad man skulle kunna kalla *en dubbel riskbedömning*. I likhet med vad både Tinnfälts (2008) och vårt resultat visar tycks även barnen göra en riskbedömning i de här mötena. Barnet gör en riskbedömning om den vuxna är en person att anförtro sig till och av vad det skulle innebära att berätta om familjehemligheten. Vi tror att det är viktigt att ha i åtanke att skolkuratoren inte är den enda som gör en riskbedömning vid kuratorssamtalen. Det är angeläget att vara medveten om att relationsskapandet är en process där barnet också granskar den vuxna. Trovärdighet och förtroende är inte något som skolkuratoren per automatik har, utan något den förtjänar. Skolkuratoren behöver alltså göra sig tillgänglig för barnen och "övertyga" om att den kan vara till hjälp för barnet. Att medvetandegöra barnets granskning och den dubbla riskbedömningen erkänner också barnets eget agentskap.

"Det handlar om att våga se"

Titeln till denna uppsats är ett citat hämtat ur en av våra intervjuer och är en del av svaret på frågan hur skolkuratoren ser på sina möjligheter att upptäcka barn som har någon vuxen i hemmet som överkonsumerar. Vi tycker att titelns få ord säger mycket om vad hela vår uppsats handlar om. I arbetet för att upptäcka dessa barn krävs det att skolkuratoren *vågar* se och uppmärksamma. Men det handlar också om att *kunna* se, och för att kunna det krävs

kunskap om vad överkonsumtion är och vilka tecken som kan vara en signal på att ett barn lever med det i hemmet. Man behöver också veta hur överkonsumtion påverkar barn och föräldraförmågan. Vi menar att en viktig del i detta arbete även handlar att komma bort från den stereotypa bilden som finns om familjer där det förekommer överkonsumtion, för att inte missa barnen som inte lever i dessa.

9.1 Vidare forskning

Eftersom detta har varit en såpass liten undersökning tycker vi att det vore intressant att fortsätta med samma frågeställning och metod, fast i en mer utvecklad form. Vi har, trots allt, bara skrapat lite på ytan, det finns så mycket mer som man skulle kunna studera vidare. Genom att göra en liknande, men större studie skulle resultatet få mer genomslagskraft och också vara lättare att generalisera.

Det hade också varit spännande att utforska hur skolkuratorerna tycker att man skulle kunna förbättra skolans möjligheter att uppmärksamma och stödja de barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och andra droger. Vilken typ av stöd skulle skolkuratorerna vilja ha i sitt arbete med detta?

Intressant hade även varit att göra en liknande studie, ur barnens synvinkel. Vad önskar barnen för stöd från skolkuratoren och från skolan?

9.2 Sammanfattning av diskussion

Vi menar att skolan behöver en tydligare och mer övergripande plan för sitt förebyggande arbete för att på ett framgångsrikt sätt uppmärksamma, upptäcka och stödja de barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar. Att se till att samverkan mellan skolpersonal; lärare, fritids och elevhälsoteam, fungerar är ett viktigt led i detta. Liksom att erkänna rastvaktandet som en metod för uppsökande arbete. Vi har också diskuterat kring att det är lätt att fastna i stereotypa bilder av hur en familj där det förekommer överkonsumtion ser ut. För att undvika detta behöver berörd personal få tillfälle att jobba med egna attityder och föreställningar kring alkohol, droger och överkonsumtion. Det behöver också finnas kunskap om vilka konsekvenser alkohol och andra droger kan ha för barn och föräldraskap. Vi har i kapitlet också resonerat kring att det i kontakten mellan skolkurator och barn sker en dubbel riskbedömning där skolkuratoren gör en riskbedömning av barnets situation och barnet gör en bedömning av vad det innebär att berätta om familjehemligheten.

10 Referenslista

- American Psychiatric Association. Task Force on DSM-IV (2000): *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM.IV TR* (4.ed) Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Akademikerförbundet SSR (2011): *Policy för skolkuratorer: Kvalitetssäkring av skolkurators elevhälsoarbete*. Stockholm: Akademikerförbundet SRR
- Backlund, Åsa (2007): *Elevvård i grundskolan: resurser, organisering och praktik*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2007
- Backman, Jarl (1998): *Rapporter och uppsatser*. Lund: Studentlitteratur.
- Bengtsson, Anna-Bodil och Gavelin, Ingegerd (2004): *Familjer och missbruk*. Books-on-Demand: Visby
- Forsén, Bosse (1978): *Kritik av rollteorin*. Diss. Göteborg : Univ.
- Brinkmann, Svend & Kvale, Steinar (2009): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Bryman, Alan (2011): *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber
- Christensen, Rita (1993): *Missbrukarnas barn: på daghem och fritidshem, i skolan och vården*. Stockholm: Prisma
- Dalen, Monica (2008): *Intervju som metod*. Malmö: Gleerups Utbildning
- Elgán TH, Leifman H. (2010): *Barn i missbruksmiljö – En studie kring policy och praktik på svenska skolor* Stockholm: STAD (Stockholm förebygger Alkohol- och Drogetproblem)
- Hindberg, Barbro (1999): *När omsorgen sviktar: Om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Stockholm: Rädda Barnen
- Häregård, Anders (1994): *Hjältar, clownar och tapetblommor: att våga se barn i familjer med missbruk*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet
- Jinder, Åsa Ingalill (1991): *Bli min mamma igen*. Stockholm: Bonnier
- Lambie, G.W. & Sias, S.M.(2005): "Children of Alcoholics: Implications for Professional School Counseling", *Professional School Counseling*, vol. 8, nr. 3, sidnummer: 266-273
- Payne, Malcolm (2002): *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Pousette, Madeleine (2011): *Våga fråga, våga lyssna, våga agera: Om barn till missbrukare och hur skolan kan hjälpa dem*. Stockholm: SKL Kommentus Media.
- Schjöldt, Borrik & Egeland, Thor Aage(1994): *Från systemteori till familjeterapi*. Lund: Studentlitteratur
- Sundell, Knut och Forster, Martin (2005): *En grund för att växa: Forskning om att förebygga beteendeproblem hos barn*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och Utvecklingsenheten, FoU-rapport 2005:1.

Sveriges Skolkuratorers Förening (2011): *Yrkesbeskrivning: En vägledning för skolkuratorn*. Bollnäs: Sveriges Skolkuratorers Förening.

Socialstyrelsen (2009): *Barn och unga i familjer med missbruk: vägledning för socialtjänsten och andra aktörer*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen(2010): *Social rapport, 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig 2012-04-05 på: <http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/17957/2010-3-11.pdf>

Statens beredning för medicinsk utvärdering (2001): *Behandling av alkohol- och narkotikaproblem: en evidensbaserad kunskapssammanställning*. Vol. 1. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU).

Statens folkhälsoinstitut (FHI) (2005): *Alkohol och hälsa: en kunskapsöversikt om alkoholens positiva och negativa effekter på vår hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens Folkhälsoinstitut (FHI) (2008): *Barn i familjer med alkohol- och narkotikaproblem: Omfattning och analys*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.

www.schoolcounselor.org.com: School Counselors & Members / Publications / Professional School Counseling Journal. Tillgänglig 2012-02-28:
<http://www.schoolcounselor.org/content.asp?contentid=235>

www.fhi.se: "alkohol, narkotika, doping, tobak och spel" / alkohol / riskbruk. Tillgänglig 2012-04-09 på: <http://www.fhi.se/Vart-uppdrag/Alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel/Alkohol1/>

Tinnfält, Agneta (2008): *Adolescents' perspectives - on mental health, being at risk, and promoting initiatives*. Diss. Örebro: Örebro universitet. Tillgänglig 12-03-06:
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:oru:diva-2589>

Ungdomsstyrelsen (2010): *Från snack till verkstad – förebyggande utvecklingsarbete med ungdomar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen

Vetenskapsrådet (2002): *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet

Westling Allodi, M. (2010): *Vad gör skolan för utsatta barn?* I SOU 2010:64. Stockholm: Fritzes.

www.schoolcounselor.org.com (2012): American School Counselor Associations hemsida: School Counselors & Members / Publications / Professional School Counseling Journal. Tillgänglig 2012-02-28: <http://www.schoolcounselor.org/content.asp?contentid=235>

Öquist, Oscar (2003): *Systemteori i praktiken*. Stockholm: Förlagshuset Gothia

Bilaga 1 - INTERVJUGUIDE

- Ålder?
- Hur länge har du jobbat här?
- Hur länge har du jobbat som skolkurator?
- Utbildning?

ALLMÄNT

I vår uppsats har vi valt att skriva om hur skolkuratoren arbetar med barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger. Med överkonsumtion avser vi att täcka in begreppen riskbruk, missbruk och beroende. Vi tänker att skolan är viktig arena för att uppmärksamma de här frågorna. Men vi är också medvetna om att de här barnen ofta är väldigt svåra att hitta och upptäcka:

- Är den här typen av problematik någonting som uppmärksammas på er skolan och som du stöter på i ditt arbete som skolkurator?

UPPTÄCKA och MISSTANKE

- Hur ser du på dina möjligheter som skolkurator att upptäcka och hjälpa de barn som har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger? (och på skolans möjligheter)
- Jobbar du (eller ni på skolan) på något speciellt sätt för att upptäcka de här barnen? (Riktlinjer/handlingsplan på skolan, ”rutinfrågor vid samtal; om vad? Samarbete elevhälsan)
- Vilka svårigheter finns med att upptäcka de här barnen? (Dilemman?)
- Hur kan det se ut när misstanke om att den här typen av problematik finns i ett barns familj aktualiseras/upptäcks? (uppgifter från soc. /barnet /familjen /skolsköterskan/ lärare?)
- Upplever du att ett barns beteende kan visa tecken eller vara en signal på att det finns i familjen? Finns det i så fall typiska tecken eller mönster?
- Om det finns en misstanke om att en elev har en vuxen i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller andra droger, vad kan hända då? Hur kan din kontakt med barnet se ut?

BEKRÄFTAT

- Hur jobbar du kring ett barn där du vet att det förekommer överkonsumtion av alkohol och/eller droger i hemmet?
- Hur kan din kontakt med barnet se ut? (samtalsstöd; vad pratar ni om? anpassad skolgång?)
- Hur hanterar du dilemmat mellan att ha barnets förtroende och att kunna samarbeta med andra aktörer t.ex. lärare, socialtjänst, vårdnadshavare etc.?

KONTAKT MED FAMILJEN

- Arbetar du något med barnets familj eller andra viktiga personer i barnets nätverk?
- I vilket skede tas kontakten med vårdnadshavare eller andra viktiga personer i barnets nätverk? Är det vid misstanke eller när missbruket är bekräftat?
- Hur tänker och agerar du om barnet har syskon på samma skola?
- Är det något du vill tillägga?

**GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE**

Bilaga 2 – Informerande samtycke

Hej

Vi skriver vår C-uppsats på Socionomprogrammet vid Göteborgs Universitet. Det vi vill undersöka är hur skolkuratorn arbetar för att uppmärksamma, upptäcka och stödja barn som har en vuxen person i hemmet som överkonsumerar alkohol och/eller droger.

Vi kommer att genomföra intervjuer med skolkuratorer från olika skolor som jobbar med årskurs F-6.

Deltagandet i studien helt frivilligt. Vi följer Vetenskapsrådets forskningsetiska principer, vilket innebär att deltagandet närsomhelst kan avbrytas (även efter intervjun) utan att orsaken behöver motiveras. Varken ditt eller skolans namn kommer att nämnas i uppsatsen och dina svar kommer inte att användas till något annat ändamål än denna uppsats.

Uppsatshandledare är Torbjörn Forkby (xxx@xxx.gu.se). Önskar ni ytterligare upplysningar om den aktuella uppsatsen får ni gärna höra av er till honom eller någon av oss uppsatsskrivare på telefon eller mejl.

Jag har läst ovanstående information och godkänner därmed medverkan i en intervju.

- Datum och underskrift

Tack för din medverkan!

Vänliga hälsningar

Lisa och Catrin

Catrin Lundkrantz
073X-XXXXXX
xxx@student.xx.se

Lisa Olsson
073X-XXXXXX
xxx@student.xx.se